

Turáni hatások a görög-római hadügy fejlődésében.

Azon harcias nomádoknál, kik a Kr. e. VII. sz.-tól kezdve a középkor végéig a Dunától Keletszibériáig terjedő területen laktak, észrevehető a hadi szervezetnek és taktikának bizonyos hagyományos egysége. Az a hadi taktika, mellyel a skythák Dárius perzsa seregét úttalan pusztáik mélyére csalták, hogy aztán a fáradságtól és nélkülözésektől kimerült sereget könnyű szerrel visszavethessék, lényegében azonos az azzal, amellyel a párthusok Crassus és Antonius légióit megsemmisítették s több, mint 100 éven át rettegésbe ejtették a világbíró Róma lakosait. Tovább menve, ugyanezen taktikájuknál fogva lettek a hunok Attila alatt Európa rémeivé; ezzel a taktikával igázzák le a türkök (ó-törökök) a Kr. u. VI. században az Indiától a Donig lakozó néptörzseket s ezt viszik magukkal a tőlük elszakadó s Pannoniában letelepülő avarok is.¹

Ezek mellett a nagy hatalomra szert tett és jobban ismert népek mellett egész sorát ismerjük a kisebb népeknek, melyekre vonatkozó tudósításokból töredékes vonásokban ugyanezen taktika használata derül ki.² Annak a területnek határai, melyen ezek a népek laktak, keleten a kínai birodalom, nyugaton a Duna vonala, délen a Fekete-tenger, Kaukázus. Káspi-tenger, az iráni fensík és India északi széle, északon pedig kb. az 55. szélességi fok, ámbár erre felé a határvonal bizonytalanabb. Ez óriási terület földrajzi középpontja a turáni síkság, Elő-Ázsia e hatalmas kiterjedésű pusztája, melyet az Aral-tóba ömlő két nagy folyó, az Oxus és Jaxartes szelnek keresztül. Innen, a turáni síkról

¹ A skythákra nézve l. Herodotos IV, 46, 70, 128; a párthusokról Dio Cassius XL, 15—29; XXXVI, 5; XLIX, 28; a húnokról Ammianus Marcellinus XXXI, 2; a türkök és avarok taktikáját l. a Pseudo-Maurikios (Herakleios)-féle Taktikában, ed. Scheffer, p. 260—264.

² Az ugorok, utigurok, szabírok, kazárok, bolgárok stb. taktikájára nézve l. „Bölcs Leó Taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból“ (Budapest, Akadémia, 1915) c. értekezésem 61. és k. lk., 97. és k. lk. Az alánok is, akik még Arrianos (Taktika 4. 5—8 ed. Roos) idejében hajítódárdás lovasok, már Prokopios (B. G. IV, ed. Haury, p. 524) szerint a VI. sz.-ban íjjászok voltak.

az elismerése, hogy az íjjász lovasságnak, mint fegyvernemnek alkalmazása a skytháktól indult ki s tőlük terjedt el a többi népekhez.

A görög taktikus íróknak eme megfigyelését a történelem tanulságai egyébként is igazolják. Xenophon⁶ szerint az idősebb Kyrost megelőzőleg a perzsáknak nem volt lovasságuk, íjjászai gyalogosan harcoltak s Kyros ösztönzésére alakul meg — egyelőre csak az előkelők körében — az első perzsa lovasíjjász-csapat a Kr. e. VI. sz. vége felé. Persis hegyes vidéke nem is volt alkalmas terület a lovasságnak, lakói eredetileg nem voltak lovasok. A fejlődés a lovasság irányában csak lassan történhetett. Az V. sz. elején annak a seregnek túlnyomó nagy része, mellyel Xerxes a görögök leigázására indul, még gyalogos volt, 1,700.000 gyalogos mellett csak 80.000 lovas tudott felmutatni.⁷ Igen tanulságos annak a megvizsgálása, hogy ezek a lovasok honnan valók voltak s hogy voltak felszerelve.

A perzsa, méd és indiai⁸ lovasok nehéz fegyverzetű íjjászok páncélban és pajzzsal s nem tekinthetők egyebeknek lovasított nehéz gyalogságnál. A libyaiak nem is íjjászok, csak dárdások, az arabok íjjászok ugyan, de tevéken harcolnak. Könnyű fegyverzetű lovasíjjászcsapatot csupán a baktriaiak és kaspiaiak állítottak ki, tehát azok a népek, melyek földrajzilag már beleestek az előbb meghatározott turáni körbe, vagy legalább közvetlenül annak határain mozogtak.

Mily nehéz dolog volt az íjnak lóhátról való kezelése, onnan is látható, hogy még a nomád perzsák, az u. n. sagartik (Σαγάρτιοι) is, kik életmódjuknál fogva lovasok voltak, csak törrel és pánnyával voltak felfegyverezve, de lóhátról nyilazni nem tudtak.⁹ Az asszírok íjjászai harciszekéren állva eregették nyilaikat, miközben a lovak gyeplőit egy másik ember, a kocsis fogta. Ez a szokás akkor is megmaradt, mikor későbbi időben az asszír íjjászokat lóra ültették. Az íjjásznak lovát nyilazás közben egy másik lovas fogta, úgyhogy tulajdonképen a kettő együttvéve tett ki egy harcost.¹⁰ A régi egyptomiaknak nem is volt saját bennszülött lovasságuk, hanem ázsiai segédcsapatokból szervezték meg ezt.¹¹ A kínaiak a nagy falat éppen a velük szomszédos lovas íjjászok ellen húzták s nem lett volna szükségük erre, ha ezekkel a népekkel egyenlő erejű és értékű hadsereget tudtak volna szembe-

⁶ Κύρου παιδείη I. IV. c. 5.

⁷ Herodotos VII. 84.

⁸ Az indiai lovasok Arrianos (Indike, 16, 10, ed. Roos) idejében dárdaikkal és könnyű pajzzsal vannak felszerelve.

⁹ Herodotos VII, 85.

¹⁰ Jähns. Geschichte des Kriegswesens, Lipsce, 1880. 63. l.

¹¹ U. o. 59. l.

állítani. A germánok még a gyalogságukat is aránylag későn szerelték fel nyilakkal: Caesar és Tacitus még nem tudnak íjjász germánokról, a források csak a Kr. u. IV. század óta említenek ilyeneket.¹² Időszámításunk kezdetén lovasságuk csekély, általában háttérbe szorul a gyalogság mellett, pajzs-zsal, karddal és lándzsával (framea) van felszerelve s nem önállóan, hanem a gyalogsággal vegyítve harcol, amely bírja a velük együtt való iramot.¹³

Mindezekkel szemben már Herodotos¹⁴ úgy jellemzi a Fekete-tengertől északra lakó skythákat, hogy mindannyian lovas nyilazók s félnek a gyalogságtól, mert maguk nem tudnak gyalog harcolni. Ez arra mutat, hogy ők nem akkortáiban tanulták a lóhátról való nyilazást, hanem ősidőktől fogva gyakorolják ezt s csakis ennek hódolnak, másfajta harcmódhoz nem is értenek. A történelemben ők az első képviselői az íjjász lovasságnak s az ezzel kapcsolatos sajátos taktikának. Minden más nép. melynél ennek a taktikának a használata kimutatható, közvetlenül vagy közvetve a skytháknak, illetve a velük azonos kultúrájú turániaknak a tanítványa.

Mi volt ennek a taktikának a lényege?

Alapfeltétele volt ennek a taktikának úgy a lovaglásban, mint a lóhátról való nyilazásban való mesteri tökéletesség. A száguldó paripa hátáról nem csupán előre, hanem oldalra és hátrafelé is biztosan kellett tudni célozni és löni. Ez képesítette őket arra, hogy minden új helyzethez pillanatok alatt alkalmazkodjanak s ugyancsak pillanatok alatt teremtsenek új helyzeteket meglepetésszerűleg az ellenség számára. A sereg felállításában két fontos taktikai elv érvényesült. Az egyik az volt, hogy olyan arcvonalat kell az ellenségnek mutatni, mely a sereg alkotórészeinek rendjébe és a vezér szándékaiba semminemű bepillantást nem enged, sőt azt egyenesen kizárja. A másik elv volt, hogy a sereg minden része ott és úgy állított fel, ahol és ami módon a csata várható folyamán alkalmazást fog nyerni, illetve ahonnan a leggyorsabban lehet az alkalmazás helyére vezényelni. Az első arcvonal a csata előtt egy tömör és egyenes arcvonalat mutatott, mely az egyes taktikai egységek végződésénél csak igen kis, messziről fel sem tűnő hézagokkal volt megszakítva. A második és harmadik vonal felállítása már teljesen a terep minőségéhez alkalmazkodott s lehetőleg úgy volt felállítva, hogy az ellenség semmit se lásson belőlük. A csata megkezdése rendszerint az ellenség körüli manőverezéssel történt, melynek az volt a célja, hogy az ellenség sorait meg-

¹² U. o. 18, 425. lk.

¹³ Tacitus, Germania c. 6.

¹⁴ IV, 46 128.

bontsa, összeköttetéseit zavarja, málhájától és tartalékaitól elvágja. Az arcvonaltámadást rendszeren színleges meghátrálás, ill. visszavonulás követte, melynél a hátrafelé nyílzással távol tudták maguktól tartani az ellenséget s maguk után csalták az előre felállított csapdáig, hol a lesvető csapatok oldal- és háttámadása, illetve a terep nehézségei az üldözők rohamát nemcsak megállították, hanem az üldözöttek egyidejű visszafordulása által őket a teljes bekerítésnek és megsemmisítésnek tették ki.

Ez a taktika tehát nem a nyers erőre volt alapítva, hanem az ügyes számításon felépülő haditervre. A saját erőnek lehető kímélésével minél nagyobb károkat okozni az ellenségnek, ez volt az alapelv. Ezért mindig az ellenség legérzékenyebb oldalát keresték, vagy az ellenségre nézve legkedvezőtlenebb körülmények közt igyekeztek felvenni a harcot. Döntő ütközetekbe csak akkor bocsátkoztak, ha a bevezető harcokban a győzelemhez szükséges előnyöket és feltételeket biztosították maguknak.

Ha ezt a taktikát a régi görögök és rómaiak harcmódjával hasonlítjuk össze, mint amilyen lehetett az Athén és Spárta hatalmának fénykorában, illetve a római köztársaság idejében, arra az eredményre jutunk, hogy az ókor e két vezető népének hadi taktikája szinte minden ponton szöges ellentétben állott a turáni taktikával. A görögöknek teljesen zárt hoplita phalanxa, mely gyalogosokból állott s egy vonalban, tartalék nélkül volt felállítva, amely mindent egyszerű nekirohanással és egy lökással akart elintézni a kézi tusa útján s melynél a lovasságnak igen alárendelt szerep jutott, úgy céljaiban, mint módszereiben és eszközeiben egészen másfajta harcnak a képét mutatta, mint a turániaké. A köztársasági Róma seregeinek taktikája csak annyiban tért el a görögökétől, hogy a rómaiak már korán bevezették az acies triplexet, a három vonalban való felállítást, melyben a tartalék elve is érvényesült, ámbár nem olyan mértékben és módon, mint a turániaknál. A lovasság a rómaiaknál is kevésszámú és gyengén felszerelt volt s egészen mellékes szerepet játszott a pilummal felfegyverzett nehéz gyalogság mellett, amely a sereg zömét alkotta.

A különbség a két taktika között tehát oly nagy, hogy első tekintetre szinte kizártnak látszik a kettő közötti kölcsönhatás, kereszteződés, illetve az egyiknek a másikhoz való hasonulása. És mégis a történelem azt mutatja, hogy a görögök és rómaiak hadviselési módja az ókor folyamán lassan, fokozatosan, lépésről-lépésre közeledett a turáni taktikához, míg végre az ó- és középkor határmesgvyéjén csaknem teljesen átformálódott ennek a mintájára. Az alábbiakban igye-

kezni fogunk ennek a rendkívül érdekes és tanulságos folyamatnak minden fontosabb mozzanatát megvilágítani.

Az athéni seregben lovas íjjászok először a peloponnesosi háború alatt bukkannak fel. Már a háború kezdetén ott voltak a rendes, dárdás lovasság mellett, mint csekély számú elitecsapat, melyet nemcsak a város védelmére, hanem külső expedíciókra is alkalmaztak, így pl. 416-ban a melosiak elleni hadjáratokra 1200 hoplita és 300 gyalogos íjjász mellett 20 lovas íjjászt is küldöttek, 414-ben pedig a Sziciliába küldött lovasok között 250 dárdás és 50 íjjász volt.¹⁵ Kétségtelen, hogy ezek az íjjász lovasok nem voltak bennszülöttek, még csak nem is görögök, hanem a skythák vagy az ő hatásuk alatt álló geták közül toborozott idegen zsoldosok.¹⁶ Ezt világosan bizonyítja egy orvietoi vázákép,¹⁷ mely egy korongnak a peremén az athéni dárdás lovasokat ábrázolja körben futó sorban, középen pedig egymagában az íjjász lovast. A dárdások ehlamysáról, széles karimájú nemez kalapjáról s bőr lábszárvédőjéről azonnal föl lehet ismerni a görög viseletet. A magános íjjász azonban egészen idegenszerű öltözetben van. Fejét hegyes, végével lefelé kunkorodó süveg, derekát szűk, testhezálló, fekete-fehér csíkos, majdnem térdig érő kabát. Lábszárait ugyancsak szűk, bokáig érő, csíkos nadrág borítja. Ez határozottan skytha viselet, minden részletében teljesen hasonlatos ahhoz, amelyet a kulobai elektron-edény íjját felajzó skytháján láthatunk.^{17a}

Hogy meddig maradt fenn ez a szokás, idegen zsoldos lovas íjjászok alkalmazása az athéni seregben, nem tudjuk. Xenophon műveiben nem találjuk nyomát annak, hogy ilyenfajta segédsapatok az ő idejében is lettek volna a görögöknél. Ugy látszik, idővel kiment ez a gyakorlatból. Fülöp és Nagy Sándor makedon hadseregében, amely egyébként a különféle fegyvernemek változatos combinatioiát mutatta, eredetileg nem volt helyük a lovas íjjászoknak. Sándor a maga nagy győzelmeit a perzsákon egészen a gaugamelai és ekbatanai csatáig e fegyvernem felhasználása nélkül aratta

¹⁵ V. ö. Thukydides II, 15, 20; V. 84, 1; VI, 94, 4.

¹⁶ V. ö. Thukydides II, 96, 2; II, 97, 6. Ez utóbbi helyen van Thukydides híres nyilatkozata a skythákról, kik úgy harci erejüknel, mint gyakorlati életbölcsességüknel fogva messze felülmulják Európa és Ázsia összes népeit s ha egyetérténeek egymás közt, semmiféle földi hatalom nem tudna nekik ellentállani. Hogy milyen szívósan tartotta magát ez a nézet, mutatja az, hogy Laonikos Chalkokandyles a XV. sz.-ban csaknem szószertint ugyanezeket mondja az ő korabeli skythákról, vagyis a tatárokról. V. ö. Laon. I, 126 ed. Darkó.

¹⁷ Közölve Archäologische Zeitung Bd. 58. Berlin 1886. Kromeyer-Weith, Heerwesen u. Kriegführung d. Griechen und Römer. München, 1928. 24. kép.

^{17a} Antiquités du Bosphore Cimmerien. Szt. Pétervár, 1854; Nagy Géza, Magyar viselet tört. I. tábla.

a híres makedon phalanx mellett főleg a nehéz lovasságra támaszkodva.

De amidőn hódításai során az iráni fensík keleti és északi részébe hatolt előre, mind jobban megismerkedik az itt lakó bennszülöttek hadakozási módjával s csakhamar feltűnnek az ő seregében is a könnyű kópjás lovasok (ἵππακοντισταί) és az íjjász lovasok (ἵπποτοξόται).¹⁸ Döntő volt e tekintetben Sándornak két évi baktriai tartózkodása, hol közvetlen közléről alaposan megfigyelhette a turáni taktikával harcoló bennszülötteket. Innen kiindulva vívta harcait a Jaxartes melléki skythák és a sogdiana-beliek ellen, akik mind ugyanezen taktikával harcoltak. Kétségtelen, hogy Sándor már ezen harcaiban és az indiaiakkal szemben is alkalmazott seregében íjjász lovasokat. Az indiai hadjáraton szerzett tapasztalatai arra ösztönözték, hogy ezt a fegyvernemet és az ennek megfelelő taktikát szervesen beleillessze seregébe. Gyökeres reformnak vetette alá tehát a maga lovasságát, még pedig oly módon, hogy a makedon nehéz lovasok közé baktriai, sogdianai, párthus s más törzsekből toborzott könnyű íjjász lovasságot kevert, kiválasztva ezek közül a legjobb kinézésűeket és legvitézebbeket. Az ily módon szervezett négy lovas ezred mellé csatolt még egy ötödiket, mely legnagyobb részben ilyen idegen zsoldosokból állott.¹⁹ Sándor a két lovas fegyvernem teljes elegyítését s egyúttal a makedonok és a bennszülöttek összesoktatását s teljes egyenrangúságuknak elismerését célozta ezzel, de a makedonokban ez a törekvése erős ellenszenvet és bizonyos elkeseredést váltott ki, mivel nem akarták ezeket a lenézett barbárokat magukkal egy sorban levőknek elismerni. Valamint megreformált gyalogságában, ahol egymás háta mögött voltak felállítva nehéz-fegyverzetű, sarisás makedonok, azután íjjászok és könnyű hajítódárdások.²⁰ bizonyára a lovassági reformjánál is e fegyvernemeknek legszorosabb együttműködése lebegett szemei előtt. Azt óhajtotta, hogy a gyors mozgáson és szétszórt hadi-
renden felépülő turáni taktika szelleme az ő egész seregét átjárja, mert tisztán látta, hogy a turáni modorban harcoló ázsiai ellenségeivel szemben a nehézkes makedon phalanxtaktika nem válik be s sok fáradságot fordított arra, hogy seregét a turániak guerilla-szerű harcmódjára betanítsa. E

¹⁸ Arrianos Anab. Alex. II, 1; IV, 16, 3; IV, 26, 4. szerint a Hyrkánia ellen vonuló Sándor Ázsiában szerzett kópjás lovasokat visz magával. U. o. IV, 17, 5. Sogdianában is ilyen csapatot hagy hátra. U. o. IV, 24, 1; V, 12, 2; V, 15, 1. az indiai hadjáratra már lovas íjjászokat is visz magával.

¹⁹ Arrianos Anab. Alex. VII, 6, 1—5.

²⁰ Arrianos Anab. Alex. VII, 23, 3.

tekintetben Ázsiában három ízben²¹ is reformálta seregét s e reformok háttérében észrevehető a Keleten megismert új taktika előnyeinek alkalmazására való törekvés. Egyfelől katonáinak ellenkezése, de másfelől és még inkább Sándor korai halála megakadályozták azt, hogy nagyszabású reformját megszilárdítsa és állandósítsa. Halála után sok veszendőbe ment abból, amit ő akart, de az újjász lovasok mégsem tüntek el teljesen a diadochok hadseregeiből, a seleukidák meg éppen különös szeretettel alkalmazták őket.²² A rómaiak a császárkorban, mikor a Keleten Nagy Sándorhoz hasonló helyzetbe és hasonló népek közé kerülnek, kénytelenek visszatérni az ő reformjára s majd látni fogjuk Hadrián császár hadügyi törekvéseivel kapcsolatban, hogy ő a római hadsereg újjászervezésénél Sándor sok tekintetben paragon maradt reformgondolatait erősen szem előtt tartotta s néha egyenesen ezekből indult ki.²³

Az ősi római nemzeti harcmód nem kevésbé különbözött a turánitól, mint a görög. A lovaglás művészete a rómaiaknál az előkelők és gazdagok privilégiuma volt. nagyobb tömegekre sohasem terjedt ki s ezért inkább páros viadalokban és díszfelvonulásoknál érvényesült, semmint tömegeknek rendszeres harcában.²⁴ Minden jel arra vall, hogy ez a régi római lovasság sem volt egyéb lovasított gyalogságnál, azaz a lovaglás csak addig tartott, amíg az ellenfél közvetlen közelébe férközhettek, akkor rendszerint a lóról leszállva folytatták a kézitusát. Ez a szokás ugyanis megtalálható mindazon, a rómaiakkal egykorú és szomszédos népeknél, melyek kevésbé gyakorlottak voltak a lovaglásban. ellenben főerejük a gyalogos harcban állott. Így nem csupán a germánoknál találjuk meg ezt a szokást Caesar idejétől kezdve a gótok és vandalok koráig, sőt még azon is túl,²⁵ hanem a Hannibal seregében harcoló keltibereknél is, akik Cannaenál a bevezető attaque után gyalogharcot kezdtek a lovaikról hasonlóképen leszálló rómaiakkal.²⁶ A keltiberek e célból kis pálcikákat vittek magukkal a lovak kantáira erősítve s leszálláskor ezeket a földbe dugták, hogy lovaik arról a hely-

²¹ V. ö. Droysen, Geschichte Alexanders des Grossen I, 2°, 50, 252, 352. Wilcken, Alexander der Grosse, Leipzig, 1951, 145, 195, 217.

²² V. ö. Droysen, Geschichte des Hellenismus III, 1, 85. I. Kromeyer-Veith, Heerwesen u. Kriegführung der Griechen u. Römer, München, 1926, 140. l.

²³ L. alább 15. l.

²⁴ L. az idevonatkozó bizonyítékokat Marquardt, Römische Staatsverwaltung II², 323.

²⁵ Caesar, B. G. 4, 2; Prokopios, Bell. Goth. IV, 55, 10. A gótok Teia vezérlete alatt 552-ben a Vezuv közelében vívott csatában a rómaiakat is leszállásra kényszerítik.

²⁶ Polybios, III, 115, 2.

ről el ne mozdulhassanak az ő visszatérésükig.²⁷ A lovaglásban való gyakorlatlanságra vall az is, hogy — amint egy élesszemű megfigyelő feljegyezte — a régi (pun háborúk előtti) lovaságnak azért adtak könnyű bőrpajzsot, egyszerű bőrvet és gyenge hajítódárdát, hogy így a lovas könnyebben fel tudjon ugorni a lóra. Csak a Kr. e. II. század óta kezdték a rómaiak makedon-görög mintára szilárdabb (fából és vasból készült) pajzsral, páncéllal és erősebb dárdával fegyverezni fel lovasságukat.²⁸ De ez a reform egyúttal a régi római polgári lovasságnak is végét jelentette, mellyel a Kr. e. II. sz. második felében találkozunk utoljára.²⁹ Idegenek veszik át a lovasság szerepét a római seregben, miután a pun háború tanulságai megmutatták, hogy elegendő számú jól felszerelt és begyakorlott lovasság nélkül nem állhatnak meg a rómaiak erős ellenfeleikkel szemben. Hiszen — amint Polybios helyesen állapítja meg — éppen lovasságuk gyengesége miatt vesztették el Hanibállal szemben a trebiai, trasumennusi és cannaci csatákat s viszont a pun vezér fényes diadalait feltettük elsősorban lovassági fölényének köszönhetette.³⁰ Ezen a hiányon gyorsan kellett tehát segíteni s az idősebb Scipio nem habozott az itáliai lovasság mellett Massinissa 4000 főnyi numidiai lovasát is bekapcsolni a római seregbe, hogy Hannibállal szemben a lovassági túlsúlyt elérje s nem utolsó sorban ennek a túlsúlynak köszönhetette a zamai döntő győzelmet.³¹

Lovasságbeli hátrányuk kiegyenlítésére még egy másik módszert is alkalmaztak a rómaiak. Ez abban állott, hogy gyorsmozgású és könnyűfegyverzetű gyalogosokat keverték a lovasok közé, akik egészen sajátos módon működtek össze a lovassággal. A lovasroham elején a lovak hátán a lovasok mögött ültek, de amidőn az ellenség közelébe értek, egyszerre leugráltak a lovakról s ők vezették be, illetve készítették elő a lovasság támadását azáltal, hogy hajítódárdáikkal igyekeztek az ellenséget zavarni, különösen annak lovait harcképtelenné tenni. A lovasság támadása csak ezen munka után következett. Livius szerint 211-ben Capua ostrománál alkalmazták először ezt a taktikát a rómaiak és pedig meglepő sikerrel.³² Tény az, hogy Scipio a 207-ben vívott

²⁷ Ugyanott frgm. 165 (IV, 535 ed. Büttner-Wobst).

²⁸ U. o. VI, 25, 3.

²⁹ Dio Cassius frg. 78. p. 525. ed. Boissvain: Val. Max. II. 7. 9. V. ö. Kübler a Pauly-Wissowa R. E. s. v. equites Romani 281. l.

³⁰ Polybios, III, 117, 5. V. ö. Delbrück, Geschichte der Kriegskunst I, 327.

³¹ U. o. XV, 9, 8.

³² Livius, XXVI, 4. Qu. Navius centurio-t nevezi meg ez új módszer feltalálójá gyanánt.

ilipai (Hispania) csatában Hasdrubal és Mago karthagói lovasaival szemben a római lovasságot a csata egész folyamán vegyesen alkalmazza a könnyűfegyverzetű gyalogosokkal s ez a módszer győzelmének egyik forrásává lesz.³³ Egész rendszeresen illeszti be sztratégiájába ezt az elegyített lovas-gyalogos fegyvernemet Caesar, aki rendszerint a germánok közül, de néha a saját antesignani-jai sorából is vezényli ki ezeket a lovas-segédgyalogosokat.³⁴ Szükség esetén a csatatéren állították össze ezt a legénységet a gyalogság fiatalabb és könnyebb fegyverzetű elemeiből. Így Caesar a pharsalusi csatában ezzel a módszerrel egyenlítette ki pár nappal a csata előtt Pompeius túlerejét a lovasságban s néhány napi begyakorlás elegendő volt arra, hogy kiválasztott gyalogosai a lovassággal közös harc módszereit megtanulják s sikerrel alkalmazzák.³⁵ Hogy ez a szokás sokáig fennmaradt a római seregben, még a császárkorban is, arra a bizonyosság Vegetius,³⁶ aki a régi praxisnak megfelelően ajánlja ezt a módszert olyan esetekben, mikor az ellenség erős lovasságával szemben csak csekélyebb számú saját lovasság áll rendelkezésre. Ósrégi eredetű lehetett ez a szokás a germánoknál, akik pl. Ariovistus idejében minden lovas mellé egy-egy gyorsmozgású s amellettt erős gyalogost állítottak. Ezek abban is gyakorlottak voltak, hogy tudtak a lovak sörényébe kapaszkodva együtt szaladni a lovasokkal s harc közben minden módon segítségükre állottak.³⁷ A germán szokás tehát nagyon hasonló a rómaihoz, mégis nem valószínű, hogy egymástól kölcsönözték volna. Mindkét népet a szükség kényszerítette erre a találékonyságukra, amidőn erős lovas ellenfelekkel kerülvén szembe, valami módon gondoskodniok kellett a saját gyengébb lovasságuk erejének fokozásáról.

A római sereg lovassága még Caesar idejében is általában nem rómaiakból, hanem idegen nemzetiségekből tevődött össze. A pharsalusi csatát Pompeius oldalán kisázsiai, thrák, makedon, gall, germán és szíriai lovasok, Caesar seregében pedig gall és germán lovasság vívta.³⁸ Mindezek többnyire nehéz fegyverzetűek, vagy könnyebb fegyverzetű hajítódárdások voltak. Könnyű lovas íjjász mindössze 200 volt Pom-

³³ Polybios XI, 21—24. A 21, 4-ben levő mondat: „τῆ δὲ παρὰ τῶν καταβαίνοντων ἐν τοῖς Ῥωμαϊκοῖς ἰππεύσιν εὐχειρία δυσχρηστοῦμενοι καὶ πολλοὺς ἀπολλύντες οἱ Καρχηδόνιοι, βραχὺ προσαντισχόντες ἐνέκλιναν“ javítandó τῶν παρακαταβαίνοντων-ra, mint Polyb. III, 115 3 παρακαταβαίνοντες ἀπὸ τῶν ἰππων, mely kifejezés a lóról leszálló s gyalog harcot kezdő lovasokat jelenti.

³⁴ B. G. 8, 15; 8, 17. B. C. 1, 85; 5, 84.

³⁵ B. C. 3, 84.

³⁶ Veget. de re militari III, 16.

³⁷ Caesar, B. G. I, 48.

³⁸ B. C. 3, 4.

peius seregében s ez is Syriából jött,³⁹ abból a tartományból, ahol a turániakkal való sűrű érintkezések folytán már a diadochok uralmának kezdete óta állandóan találkozunk ezzel a fegyvernemmel. Mily nagy súlyt helyezett Pompeius erre a fegyvernemre, azt onnan látjuk, hogy külön követ útján a párthusoktól is kért segítséget,⁴⁰ akik, ha adhattak volna, bizonyára lovas íjjászokat küldtek volna. Ez a segítség azonban nem érkezett meg. Pompeius lovassága számbeli fölényben volt Caesaréval szemben s alkatrészeiben bizonyára értékesebb és jobban felszerelt volt emezénél, aki — amint fentebb láttuk — római gyalogosokkal kevert idegen lovasságát a harc téren gyakorolta be. Hogy mégis Caesar győzött, az azért történt, mert ő az igazi lovas taktika szellemét jobban megértette s hasonlíthatatlanul ügyesebben alkalmazta ellenfelénél. Míg Pompeius tömegrohamban akarta legázolni ellenfele kisebb számú lovasságát, addig Caesar ez elől színleges hátrálással kitérve egészen addig a vonalig csalta hátrafelé az ellenséges lovasságot, amelyben a saját nehéz gyalogságának legutolsó tartalékai állottak, akik heves támadással oldalba kapták Pompeius előrerohanó lovasságát s nemcsak megállították, hanem újabb tartalékok latbavetésével vissza is vetették őket s ezzel eldöntötték az egész csata sorsát.⁴¹ Caesar a lovasságát manőverezésre, eselvetésre és üldözésre használta, a csata eldöntésének szerepét a gyalogságnak tartotta fenn, mégis jól ismerte és igazi virtuózitással alkalmazta a lovas népek cseleit és átkaroló taktikáját s nagyszerű összeműködésben tudta erre a legkülönbözőbb fegyvernemeket egyesíteni.⁴²

A római császárkorban a lovasság jelentősége egyre fokozódik. Keleten nemcsak a skythák és párthusok, valamint az ő befolyásuk alatt álló népek, hanem a perzsák is majdnem kizárólag lovas hadseregeket alkotnak ebben a korban s az ezekkel most már mindig sűrűbben érintkező rómaiak kénytelenek hozzájuk alkalmazkodni. Ezekkel az új ellenségekkel szemben a régi pilum, mely csak rövid távolságra (30 m) hatott s az intervallumos manipulus, illetve cohortastaktika, mely a légiót gyérebbe alcsoportokra szedte szét, többé nem bizonyult eléggé hatásos eszköznek. Olyan felállításra volt szükség, amely egyfelől nagyobb ellenálló erőt mutat lovasrohamokkal szemben, másfelől pedig ezt a rohamot távolabbra

³⁹ L. u. o.: CC ex Syria a Commageno Antiocho, cui magna Pompeius praemia tribuerat, missi erant, in his plerique *hippotoxotae*.

⁴⁰ B. C. 5, 82.

⁴¹ B. C. 5, 95.

⁴² Crassus carrihaei nagy veresége 55-ban nem mult el nyom nélkül Caesar sztratégiájában sem. Pharsalusnál lényegileg azt a módszert követi, mellyel a párthusok Crassus seregét megsemmisítették.

ható fegyvereivel már messziről képes elhárítani, illetve győngíteni s viszont a defenzívából gyorsan át tud menni az offenzívába. Ezt a célt csak a gyalogság és lovasság kombinatív alkalmazásának oly módon való továbbfejlesztésével érhették el a rómaiak, hogy az megfeleljen az előbbi követelményeknek. Az eredmény végül is a régi makedon-görög phalanx-taktikához való visszatérés lett, melyben nehéz és könnyű gyalogság, úgyszintén nehéz és könnyű lovasság a legváltozatosabb felállításban és alkalmazásban vett részt. Amint egy a Kr. u. II. sz. közepéről származó leírásból tudjuk,⁴³ a császárkori római sereg magvát a zárt sorokban, intervallumok nélkül felállított, tömör phalanx alkotta. melynek első négy sora hosszú lándzsákkal, következő négy sora könnyű hajítódárdákkal s kilencedik sora íjjakkal volt felfegyverezve. A lovasság részben a szárnyakon, részben a phalanx megett volt felállítva,⁴⁴ még pedig fegyvernemek szerint. Közvetlen a phalanx megett állottak a lovas íjjászok, akik ebben az időben többé már nem mint idegen segédcsoportok (auxilia). hanem mint a római sereg szerves alkotórészei szerepelnek. A többi lovasok. (ú. m. lándzsások, hajítódárdások, késesek, fejszések) mindkét oldalt a szárnyakon voltak felállítva a phalanx elleni oldaltámadások felfogására. Első pillanatra megérik ezen a felállításon, hogy olyan lovastámadások elhárítására eszelték ki, amelyek távolbaható fegyverekkel s oldalozó és megkerülő mozdulatokkal válhatnak ellenfeleikre nézve nagyon veszélyesekké, azaz — röviden kifejezve — a turáni taktika szerint harcoltak. Tényleg Arrianosnak ezen irata, melyre itt hivatkozunk, meg is nevezi az ellenséget, akik ellen ezt a felállítást ajánlja, az alánok személyében. Ezekről már fentebb kimutattuk, hogy kaukázusvidéki lakhelyükön már korán a turáni népek befolyása alá kerültek hadászati tekintetben.

A turáni harcmodorra való tekintet, mint a római taktika legfontosabb hajtóereje a császárkorban, már e példából is kitünik. De ezt megerősíti Arrianos egy másik megjegyzése is,⁴⁵ mely szerint Hadrián császár szervesen bekapcsolta a régi római lovastaktikába azt, amit az íjjász lovas párthusoktól és örményektől sajátítottak el, lovassága egy részét tehát — amint az előbbi példából is láttuk — rendszeresen kiképezte az íjjásztaktikában. A gyakorlatban azonban ezt a célt csak úgy érthette el, hogy nagyobb számmal vette fel a római hadsereg kötelékébe azokat az idegen csapatokat, melyek e taktika gyakorlatában nevelkedtek fel s ily módon kénytelen volt

⁴³ Arrianos ἑκταῖς κατὰ Ἀλανῶν 16—19. §§ ed. Roos.

⁴⁴ U. o. 20—24. §§.

⁴⁵ τέχνη τακτική c. 44. Roos.

utat nyitni a római hadsereg kebelén belül az idegen szellem terjedésének. Elődei, különösen Augustus, még féltékenyen őrködtek a sereg római nemzeti jellegén, amit főleg a tisztí és altisztí állásoknak az itáliai nemzetségek részére való fenntartása által gondoltak elérni. Hadrián már csak a gárdatisztí állásokat tudta az itáliai elemek számára fenntartani s ezek útján gondolta az egységes disciplina Romana-t az egész seregben ébrentartani. Ő alatta azonban különösen a római altisztí karba nagy számmal hatoltak be idegen (nem itáliai) elemek, akik nem a latin nyelvet beszélték s nem a római taktika szerint harcoltak. Domaszevski⁴⁶ e miatt nem csekély naivsággal meg is rójja Hadriánt, mintha a császár nem a kényszerűség súlya alatt, hanem a saját kedvtelése szerint cselekedett volna.

Egészen a Kr. u. III. század közepéig a lovasság a gyalogsággal egy kötelékben volt a legiók keretein belül. Egy legio lovasainak száma a Kr. u. I. században még 120,⁴⁷ de ez a szám később megsokszorozódott. Gallienus császár alatt azután megtörtént a legióktól független, önálló lovashadosztályok szervezése,⁴⁸ ami hatalmas lépést jelent e fegyvernem fejlődésében a rómaiaknál. E császárnak ugyanis kemény háborúkat kellett vívnia a perzsákkal, kik azon időben párthus mintára csaknem kizárólag lovas hadseregeket alkottak s ezekkel szemben Gallienus célszerűbbnek látta a nagy lovas tömegekkel való fellépést. A legiókból tehát ekkor eltűnik a lovasság s ezek helyébe lép a legióköteléken kívül álló, önálló lovas csapattest. A legio tisztán gyalogos csapattestté zsugorodik össze. Gallienus lovassága magvát a dalmátok alkották, de ezek mellett más elnevezések (Mauri, Scutarii, Promoti) használata arra mutat, hogy a lovashadserege fegyverzet és nemzetiség tekintetében is különböző alcsoportokra bomlott széjjel. A Sagittarii, mint külön lovas csapatnak a neve, csak később, a IV. sz.-ban bukkan fel a hagyományban, de kétségtelen, hogy Gallienusnak sok jó lovasíjászra volt szüksége, hogy a perzsákkal szemben diadalt arathasson. A zömét az ő lovasságának mégis lándzsás, illetve hajítódárdás nehéz fegyverzetűek alkották. A keleti elemek térfoglalása a római seregben már Septimius Severus idejében nagyot haladt előre, aki az addig féltékenyen őrzött praetorianus gárdát is megnyitja ez elemek előtt azon intézkedésé-

⁴⁶ Die Rangordnung des römischen Heeres, Bonner Jahrbücher 117 (1908), 195. l.

⁴⁷ Josephus Flavius Bell. Jud. III. 6. 2.

⁴⁸ Kedrenos I, 454; Zosimos I, 40, 2. V. ö. Ritterling, zum römischen Heerwesen des ausgeh. 3. Jh. Festschrift für O. Hirschfeld, 1903. pp. 345—9. Parker, The legions of Diocletian and Constantine, JRS XXIII (1953), 187. l.

vel, hogy a régi gárdát teljesen feloszlatta s helyébe újat szervezett a legvitézebb határszéli (főleg keleti) katonákból s számát 50.000 főre emelte fel. Septimius a párthusokkal vívott győzelmes harcai folyamán tanulta megbecsülni a turáni befolyás alatt álló Kelet katonai anyagát és taktikáját s nem habozott ezeket a római császári hadiszervezet egész vonalán a megfelelő helyre juttatni.

Meg lehet figyelni, mily rohamosan emelkedik a turáni taktikával harcoló népek tekintélye és befolyása a rómaiaknál a császárkor elejétől fogva. Már Plinius⁴⁹ kiemeli a skythák, sarmaták és párthusok nagy jelentőségét a lovaglásban. Commodus császár⁵⁰ egyenesen a párthusoktól vesz leckéket a nyilazásban. Gratianus⁵¹ viszont oly nagy tisztelője volt az alánoknak, hogy példájukat követve a védőfegyverek kiküszöbölésével teljesen könnyűfegyverzetűvé teszi gyalogságát. A IV. századtól kezdve a lovasságnál is előtérbe lépnek a könnyebb fegyverzetű íjjászok (sagittarii), szemben a pajzsos (scutarii, cetrati), tetőtől-talpig vasba burkolt (cataphractarii) és lemezpáncélos (clibanarii) lándzsásokkal. Ammianus Marcellinus nem győzi eléggé dicsérni ezeket a lovas íjjászokat. Formidabile genus armorum-nak nevezi⁵² s amidón perzsákon aratott római győzelemről.⁵³ kiemeli, hogy a római seregben harcoló íjjász lovasok előkelő barbárok voltak, akik erőben, fegyverzetben egyaránt kitűntek az összes többiek felett. Nem kétséges, hogy e barbárokon elsősorban a húnok értendők, akik éppen Ammianus idejében férkőznek oly közel a római birodalomhoz s akikről ő személyes tapasztalaton alapuló, hű leírást is őrizett meg számunkra.⁵⁴ Vegetius⁵⁵ szerint is a római lovasság ideálja a hún, az alán és a gót mellett ebben a korban. Ez a hadtudományi író egyébként, aki annyira rajong a régi római legióért s szeretne ennek harcmódjából a saját korába átmenteni annvit, amennyit csak lehetséges, kénytelen elismerni annak szükségességét, hogy a római seregnék (gyalogosnak és lovasnak egyaránt) körülbelül $\frac{1}{3}$ részét íjjásznak kell kiképezni s ennek a fegyvernek kezelésére nagy gond fordítandó.⁵⁶

A Kr. u. 5. sz.-ban, amint a Notitia dignitatumból értesülünk, a római lovasesapatok közt nevezetes szerepet vit-

⁴⁹ Nat. hist. VIII, 54.

⁵⁰ Herodianos 1, 15, 2.

⁵¹ Vegetius 1, 20.

⁵² XVI, 12, 7.

⁵³ XVIII, 9, 4.

⁵⁴ XXXI, 2.

⁵⁵ I, 20.

⁵⁶ I, 15.

tek a *cunei equitum*, melyek rendszerint a határ mentén felállított, előkelő idegenekből szervezett, *irregularis* csapatok voltak.⁵⁷ A *cuneus* elnevezés minden bizonnyal egy ősrégi taktikai alakzatról vétegett, mely a görög taktikus írók (Asklepiodotos,⁵⁸ Ailianos,⁵⁹ Arrianos)⁶⁰ szerint a skytháktól és thrákoktól vette eredetét s tőlük kiindulva hatolt be a makedon hadseregbe is Fülöp alatt. Ez írók kifejezetten mondják, hogy a lovasságnál volt használatos ez az alakzat, hol különösen azért volt nagyon előnyös, mert hegyes frontjával könnyen át tudott törni minden ellenséges állást s alkalmas volt arra, hogy húzódásokat és frontváltásokat gyorsan végre lehessen hajtani általa. A rómaiak és germánok ezt az alakzatot átvitték a gyalogságra is. A Kr. u. 69-ben Otho és Vitellius közt folyt *bedriacumi* csatában a római seregben,⁶¹ valamint ugyanez időtájt a germánoknál is említi Tacitus ezt az alakzatot.⁶² Vegetius is úgy említi ezt, mint a római gyalogság egyik támadó formatióját, melynek azonban hamar megtalálták az ellenszerét a *forfex* (olló) alakzatban oly módon, hogy V alakú csatarenddel fogták körül s tették hatástalanná a betörni akaró éket.⁶³ Ezt az ékellenes alakzatot a görög taktikus írók⁶⁴ *κοιλέμβολον* (homorú ék) néven említik, a Herakleios-féle taktika pedig egyenesen *Σκυθική γυμνασία*-nak nevezi a szárnyak egymással ellentétes irányú bekerítő mozdulatát, amely a homorú éket kiadja.⁶⁵ Ez az elnevezés pedig az ő terminológiája szerint azt jelenti, hogy olyan gyakorlatról van szó, melyet leginkább a skythákkal szemben szoktak alkalmazni, mivel a skytha népekre volt jellemző az ékalakú csatarendben való támadás. A görög írók szerint tehát az ékalakú csatarend skytha eredetű: erre mutat az is, hogy jellegét tekintve határozottan lovas *formatio* s lovas támadásoknál domborodtak ki nagy előnyei. Ezért nem helyeselhetjük, ha némelyek⁶⁶ a *cuneus* eredeti germán találmánynak hajlandók minősíteni, akiknél ez, már akár közvetve a rómaiak révén, akár közvetlenül a skytháktól vették át, kétségkívül másodlagos és átültetett je-

⁵⁷ Or. VII, 34; Oc. VI, 85; Or. XXXI, 25; 24; XXXIX, 12, XL, 11—17; XLI, 12—19; XLII, 15—21; Oc. XXXII, 22—27; XXXIII, 24—28.

⁵⁸ VII, 5. Köchly-Rüstow.

⁵⁹ XVIII, 4. Köchly-Rüstow.

⁶⁰ u. o.

⁶¹ Tac. Hist. II, 42.

⁶² Germ. 6.

⁶³ III, 19.

⁶⁴ Ailianos XXXVII, 7; Onesandros XXI, 5.

⁶⁵ p. 117. ed. Scheffer.

⁶⁶ Jähns. *Gesch. der Kriegswissenschaften* 458. l. Große. *Röm. Militärgeschichte* etc. 51. l. Ezekkel szemben l. az én Böles Leó *Taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból* c. értekezésemet (l. o. XXIII, 4. Bpest 1915, 87. sk. lk.).

lenség, egy ősi lovas-alakzatnak gyalogosokra való átvitele. A Notitia dignitatumban említett cuneusok is mind lovasokra vonatkoznak, de egy sincsen köztük germán nevű, illetve összetételű.⁶⁷

Az Arrianos-féle taktikai mű említi,⁶⁸ hogy az ő korában a római lovasságnál nemcsak a régi, megszokott, római hadi jelvényeket használták, hanem a skytha jelvényeket is, vagyis a dárdanyélen csüngő sárkányokat. Ezek a sárkányok színes posztóból voltak varrva, kígyókhöz hasonlítottak s nagyon félelemgerjesztő hatást tettek. De nemcsak a félelemkeltés volt a célja e jelvény használatának, hanem egyúttal ismertetőjelül s iránymutatóul is szolgált az egyes csapatrészek tagjai részére, akik a hadimozdulatoknál e jelvény után igazodtak. Említi e jelvényt Vegetius is⁶⁹ dracones néven (a jelvényhordozók: draconarii) s a Historia Augusta⁷⁰ szerint már a 5. századtól kezdve nagyon elterjedt lett a használata. Ha igaz az, amint némelyek állítják,⁷¹ hogy ezt a szokást Traján idejében a dákoktól vették át a rómaiak, akkor ez csak azt jelenti, hogy a dákok is a skytháktól vették e jelvényt, mint oly néptől, melynek szomszédságában éltek s hatása alatt állottak. A skytha elnevezés hangsúlyozása azonban inkább arra vall, hogy az átvétel, ha mindjárt a makedon-görög hadseregen keresztül is, maguktól a skytháktól történt. A skytha művészet fennmaradt emlékeiben is gyakran találkozunk a sárkánymotívummal.⁷²

A VI. században már teljes terjedelmükben bontakoznak ki azok az eredmények, melyek a turániakkal, illetve a turániak hatása alatt álló keleti népekkel való sűrű harci érintkezések következtében szűrődtek le a rómaiak hadi tapasztalataiban. Ez időtájt vált az íjjászat főfegyvernemmé a római, ill. bizánci hadseregnek nemcsak a lovasságánál, hanem a gyalogságánál is. Egy, e század közepén keletkezett taktikai mű,⁷³ melynek szerzőjét nem ismerjük név szerint, szükségesnek látja külön fejezetben hívni fel nyomatékosan a figyelmet a nyilazni tudás fontosságára. Kiténik e munkából, hogy a bizánci hadvezetőség nemcsak arra helyezett súlyt, hogy katonái jól tudjanak célba lőni, hanem arra

⁶⁷ I. Große i. m. u. o.

⁶⁸ Takt. 35, 2.

⁶⁹ I, 25.

⁷⁰ Gall. 8, 6; Aurel. 31, 7.

⁷¹ V. ö. Schwebel jegyzetét a Vegetius-kiadás 32. l. Große, Römische Militärgeschichte etc. 251. l.

⁷² Rostowzew, Skythien u. der Bosporus 316, 337. lk. Fettich, Sárkánybrázolások a magyarországi népvándorláskori emlékeken. Arch. Ért. 40 (1923), 157 sk. lk.

⁷³ Anonymos Byzantios ed. Köchly--Rüstow, Lipcse, 1855, 198—209 (περι τοεειας).

is, hogy erőteljes és gyors legyen a nyíllövésük, akár a lovaság, akár a gyalogság soraiban harcolnak. A gyalogos phalanx minden sora is egyformán fel volt szerelve íjjakkal a dárda mellett. Ennek a fegyvernek a tekintélye oly nagy, hogy Prokopios, a század legismertebb történetírója egyenesen a korabeli hadvezetés legnagyobb vívmányának nyilvánítja, melynek köszönhetőek a háborúk legnagyobb és legcsodálatraméltóbb eredményei.⁷⁴ Az ő részletes leírásából megtudjuk, hogyan volt felfegyverezve az íjjász lovasság a bizánci hadseregben. Bizony ez nehéz lovasság volt sisakkal, páncéllal, lábszárvédővel, sőt némelyek még egy kis kerek pajzsot is viseltek a vállra erősítve, mely az arcot és a nyakat takarta. Öviükön jobb oldalt a tegez, baloldalt a kard lógott. A dárda a vállra volt függesztve. Az íjjat lovaglás közben is ügyesen használják, képesek eltalálni nyílaikkal a mozgásban levő ellenséget. Az íjjat bal kézzel fogják, a hűrt jobb kézzel és olyan erővel feszítik, hogy a nagy lendülettel elpattanó nyilvesszőknek semmiféle pajzs, vagy páncél nem képes ellenállani.

Ugyanezen író ismételten kiemeli a bizánci íjnak erejét és hatékonyságát, szembe állítva azt a perzsa íjjal, mely könnyebb, de egyúttal puhább és lazább is amannál. A perzsa íjnak egyetlen előnye, hogy nagy gyorsasággal sok nyílat lehet kilőni általa, de mit ér, ha ezek a nyílak visszapatannak az ellenség páncélzatáról. Ezzel szemben a bizánciak nyílazása bár lassúbb, de sokkal eredményesebb, mert a vasat is átfúrja.⁷⁵

Ebből a jellemzésből megállapíthatjuk, hogy a rómaiak, illetve bizánciak sokkal szorosabban tartották magukat a turáni íjhoz, mint a perzsák. Mindaz, amit a turáni népek íjjáról tudunk, akár az irodalmi feljegyzésekből, akár az archaeologiai leletekből,⁷⁶ arra mutat, hogy ez rendkívül gondosan kidolgozott és erős hadiszerszám volt, melynek a felajzása volt különösen nehéz s nem közönséges erőt és ügyességet kívánt kezelőjétől. A perzsa katonák ezt az erőt és ügyességet nem tudták kifejteni s ezért kellett, mikor ezt a fegyvert parthus hatás alatt általában bevezették a perzsa hadseregbe, az igényeket lejjebb szállítva, az íjnak egy könnyebben kezelhető, de kevésbé hatásos formájával megelégedni. Fel-tűnő, hogy a bizánci hadsereg, melyben csak a perzsák után s főleg a velük való érintkezések hatása alatt válik általánossá az íj használata, mindjárt kezdetben is tökéletesnek

⁷⁴ Bell. Pers. I, 1, 12 (I, 6. ed. Haurv).

⁷⁵ Bell. Pers. I, 18, 52 (I, 96. ed. Haurv).

⁷⁶ Cs. Sebestyén Károly, A magyarok íjja és nyila. Szeged, 1955.

mutatkozik a nehéz turáni íjj kezelésében. Ezt a feltűnő jelenséget megmagyarázza az a körülmény, hogy az íjjászok zöme a bizánci hadseregben idegen népek, főleg a húnok soraiból került ki, kiknél ennek a fegyvernek használata ősi turáni hagyományokon nyugodott. Prokopios is szemelláthatólag ezeket az idegen zsoldosokat tartja szem előtt, midőn büszkélkedve a perzsák fölé helyezi a bizánci hadsereg íjjászait. Hogy a keletrómai császárság bennszülött elemeinek körében az íjjászatban való kiképzés nem ment könnyen, sőt igen nagy nehézségekbe ütközött, azt a következőkben világosan látni fogjuk.

A bizánci hadsereg szervezetét tekintve e korban két fő részre oszlott: u. m. a regularis és irregularis hadseregre.⁷⁷ Ez utóbbi rész, melyhez tartoztak az élite-csapatok (limitanei, foederati) és a testőrség (hypaspistae, doryphori), csaknem kizárólag idegen elemekből (hún, alán, herul, gót) állott s részint íjjász, részint dárdás lovasságot alkotott. A regularis csapatok nagyobb része pedig leginkább Thrakia, Illyricum és Isauria lakóiból tevődött össze, mely tartományokban az íjjászat, vagy a lovaglás, vagy mindkettő régtől fogva ismert volt a turániakkal való érintkezések folytán.

A fegyvernemek eltolódása magával vonta a régebbi phalanx-taktika megfelelő módosítását is. A felállításnak az az alapelve, hogy gyalogság a középben, lovasság pedig a két szárnyon állítassék fel, nagyjában megmarad a VI. sz.-ban is. de a lovasság már több önálló csoportra tagolódik s egyes részei közvetlenül a gyalogsági front elé kerülnek. A húnoknál megjegyzi Prokopios, hogy ők akkor is, ha a rómaiak szövetségében, illetve zsoldjában harcolnak, nem szeretnek velük vegyülni a csatasorban, hanem mindig egészen különálló csoportokban állanak fel.⁷⁸ Nyilván azért, hogy sajátos harcmódorukat, melyet szövetségeseik nem tudtak teljes mértékben elsajátítani, annál zavartalanabban és tökéletesebben juttassák érvényre. Az ő taktikájuk tehát behatolt a római hadseregbe s hatásuk meg is érzik annak háborúiban. Megérik a jobban tagolt hadrendben s a lovasságnak nemcsak védelmi, hanem támadó célzatú és csatadöntő alkalmazásában. A nyílharc azonban, amennyiben nem turáni zsoldosok vívták, még egészen primitív volt s a perzsák színvonalán állott, t. i. állóharc jellege volt, mely mellett a szembenálló felek tisztes távoból órák hosszat lövöldöztek egymást. anélkül, hogy helyüket változtatták volna.⁷⁹ De a guerilla-harcot

⁷⁷ V. ö. Bury, History of the later Roman empire, London, 1925, v. II. 76. l.

⁷⁸ Bell. Vand. II, 3, 7 (I, 429 ed. Haury).

⁷⁹ Így pl. a nap $\frac{3}{4}$ része nyilazással telt el az 551-ben az Euphrates melletti calinicum csatában perzsák és bizánciak között, v. ö. Prokopios, Bell. Pers. I, 18, 55 (I. 96 ed. Haury).

jól megtanulták a turániaktól. Kerülve az egy tömegben való támadást és a nagy döntőharcokat, kisebb csapatban nyugtalanították s igyekeztek megbontani az ellenséges csatarendet. A kifárasztási taktika, az ellenfélnek részletekben való felmorzsolása kiváló vonása volt Jusztinián császár ki-tünő hadvezére, Belizár sztratégiájának, aki ezt különösen Róma falai alatt a gótokkal szemben alkalmazta nagy sikerrel 557-ben, természetesen első sorban hún zsoldosaira támaszkodva. Prokopios meg is jegyzi erről a csatáról, hogy a rómaiak a gótok felett való győzelmiüket hún szövetségeseiknek s az ő lovas-íjjász taktikájuknak köszönhették.⁸⁰

A VII. századi bizánci hadsereg szervezetét és taktikáját a legrészletesebben ismerjük egy tulajdonképen névtelenül közrebocsátott, de a kéziratokban később hamisan majd Urbikios VI. századi taktikai író, majd Maurikios császár (VI. sz. végén) neve alá foglalt taktikai műből. Annyi bizonyos, hogy e fontos mű Herakleios császár uralkodása azon éveinél, melyekben a császár a perzsákat megsemmisítőleg megverte s a császárságot a perzsa veszedelemtől egyszer s mindenkorra megszabadította, későbbi időre semmi szín alatt sem tehető.⁸¹ Ezt az időpontot Herakleios perzsa hadjáratainak befejezésére, vagyis a 628. évre tehetjük. Azok a taktikai utasítások ugyanis, melyek e mű XI. fejezetében a bizánciakat fenyegető idegen népek (perzsák, avarok, frankok és longobárdok, szlávok) ellen elő vannak adva, tekintve a mű határozottan gyakorlatias jellegét, csak úgy kerülhettek bele ebbe a munkába, ha ez a fent megjelölt időpont előtt keletkezett. A perzsák ugyanis Herakleios diadalmas hadjáratai után megszűnnek mindenkorra a bizánciakra nézve veszedelmesekké lenni, Bizáncnak 626-ban megkísérelt, de meg-hiusult ostroma után többé már az avarok sem szerepelnek mint a birodalom számbavehető ellenségei, a frankok és longobárdok ellen való háborús föllépésre sem gondolhattak a bizánciak az arab veszedelem kezdete (629) óta, a szlávokkal ugyan későbbi időben is sokat bajlódtak a bizánciak, de a rájuk vonatkozó utasítások kétségkívül abban az időben keletkeztek, amikor még a szlávok a Dunától északra laktak, vagyis kerek számban beszélve, a 650. év előtt, amikor Herakleios alatt megkezdődik a szlávoknak nagyobb tömegekben való megtelepítése Thrakiában és Makedoniában. Ha a munka a jelzett időpontnál későbben keletkezett volna,

⁸⁰ Bell. Goth. I, 27, 26. (II. 154. ed. Haury). V. ö. Bury, History of the later Roman Empire. London 1925. II, 194. 1

⁸¹ I. az én Bölcs Leó Taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból (Budapest, Akadémia, 1915) c. értekezésem 14. sk. lk., hol az egész kérdést s annak irodalmát részletesen tárgyalom.

akkor megfoghatatlan lenne az, hogy miért hiányoznak belőle az arabokra és bolgárookra vonatkozó tudósítások, akik szorosan a perzsák és avarok nyomdokaiba lépnek s őket mintegy felváltva, századokon át a legveszélyesebb támadásokat intézik a bizánciak ellen. Megfoghatatlan lenne továbbá az is, hogy e mű nem említi a bizánci birodalomban oly nagy szerepet játszó thema-szervezetet, vagyis a birodalomnak a katonai és polgári hatalmat egy kézben egyesítő katonai kormányzóságokra való felosztását, ami éppen ez időpontban, azaz Herakleios diadalmas perzsa háborúinak befejezése után vette kezdetét a császár azon intézkedése által, hogy a perzsáktól visszahódított Armenia tartományban nem alkalmazott többé civil administratort, hanem ennek funkcióját is a katonai parancsnok (στρατηγός) kezébe tette le.⁸²

Viszont van ennek a műnek egy olyan adata, mely chronologiailag egészen biztosan meghatározható s biztos támpontul szolgál a terminus post quem tekintetében. Az éjjeli meglepetésekről szóló IX. fejezet 2. pontjában ugyanis hivatkozás történik az avaroknak egy hadicselére, melyet Herakleia mellett alkalmaztak a bizánci lovassággal szemben, kik nem tartottak ki abban, hogy a gyalogsággal együtt biztos helyen táborozzanak, hanem őrség nélkül a táboron kívül tartózkodtak s így áldozatul estek az avarok éjjeli rajtaütésének. Hogy milyen időbe kell helyeznünk az avarok említett hadicselét, arra nézve világos útmutatásul szolgál maga Bölcös Leó császár, aki Taktikájába szokásához híven, csaknem szószerint átveszi forrásából ezt a helyet is (XVII. f. 18. p.) s magyarázólag közbeszúrja, hogy az avaroknak ez az éjjeli rajtaütése Herakleios császár idejében történt. Semmi okunk sincsen Leó ezen közbeszúrásának helyességében kételkedni, annál kevésbé, mert Herakleios idejéből csakugyan ismerünk egy, a történeti kútfők által hitelesített avar hadicselt, melyre a Taktika leírása pontosan ráillik.

A 619. évben ugyanis, amint Nikephoros konstantinápolyi pátriárka történeti művében írja,⁸³ az avar khán béke-követséget küldött Herakleioshoz, aki ezt örömmel viszonzta s meg is állapodtak abban, hogy a béke ünnepélyes megkötésére Herakleia városánál találkozót adnak egymásnak. A császár nagy előkészületeket tett a khán fogadására; előre elküldötte a szertartáshoz szükséges eszközöket és fényes ruhákat s intézkedett, hogy a lovasság versenyjátékokat rendezzen a khán tiszteletére. Herakleios maga néhány kilométernyire a találka helyétől, Selymbria városánál ütött tábor

⁸² V. ö. Kulakovsky, *Istoriia Vizantii*, vol. III. 387 sk. lk. Bréhier, *Journal des Savants nouv.* ser. XV. (1917), 412, Bury, *History of the later Roman empire*, v. II. (1925), 75.

⁸³ ed. de Boor, p. 125.

a kíséretével. Három nap mulva megjelent a khán nagy sereggel Herakleianál, de titokban hátrahagyta a tartalékcsapatot a Bizánc mögötti dombokon lesben felállítva azzal a számítással, hogy ily módon két tűz közé szorítja és elfogja a gyanútlan császárt egész kíséretével együtt. De Herakleios neszét vette a dolognak s odahagyva a seregét, álruhába öltözve menekült vissza a fővárosba. Az avarok pedig végrehajtották a kétoldali támadást s mindazt a népséget, mely az ünnepségek hírére összecsendült, foglyul ejtették a császár egész kíséretével együtt s töméntelen zsákmánynak lettek az urai.

Nyilvánvaló, hogy a Taktikában említett éjjeli rajtaütés azt a bizánci lovass csapatot érte, melynek az volt feladata, hogy a khán fogadása alkalmával lovagi tornát és versenyfuttatást végezzen. Természetes, hogy egy ilyen ünnepélyes célból kiküldött lovasság nem gondolt azzal, hogy magát előörsökkel biztosítsa és védett táborba vonuljon vissza. A ravasz avar khán pedig egy-két napig nyugodtan szemlélte a bizánci lovasság mutatványait s ezáltal még jobban megerősítette őket abban a hitükben, hogy neki nincsenek támadó szándékai. És aztán, mint a sas, lecsapott egy éjjelen a kész prédára, a játék és mulatozás örömeitől teljesen elkábított bizánci lovasságra. Semmi kétségünk sem lehet az iránt, hogy erre a 619-ben annyira balul kiütött békekötési kísérletre vonatkozik a Taktika említett példája az éjjeli meglepetésről. Nincs az egész munkában több történeti adat, mely ennél a dátumnál későbbi időre volna tehető, éppen azért ezt az évet tekinthetjük a mű keletkezésének legközelebbi terminus pont quemje gyanánt.

A Taktika tehát, a mint a benne előforduló történeti adatok mutatják, a 619. és 628. év közé eső időben keletkezett. Ez az időszak egyike a legfontosabbaknak az egész bizánci történetben. Ez az a kor, melyben Herakleios császár az elődjének, Phokasnak rémuralma alatt teljesen szétzüllött bizánci hadsereget újjászervezi s ezzel az általa újjáteremtett és begyakorolt hadsereggel felveszi a harcot a perzsák ellen, akik a bizánci császárság keleti provinciáinak meghódításával a császárságot végveszedelemmel fenyegették s hódító seregiükkel egészen a Bizánccal átellenben fekvő Chalcedon városáig nyomultak előre.⁸⁴ A hadsereg reformjának mélyrehatónak és nagyszabásúnak kellett lennie, mert még egyetlen bizánci császár sem aratott a perzsákon oly teljes győzelmet, mint Herakleios, aki hat évig tartó háborújában az ütközeteknek egész sorozatában egymás után verte meg

⁸⁴ v. ö. Bury, *Hist. of the later roman Empire* (1889), vol. II, 207 sk. lk. Vasiliev, *History of the byzantine Empire*, v. I., 258.

a perzsa seregeket s birodalmát egyszer s mindenkorra megsabadította a perzsa támadástól. Ennek a nagyszerű katonai reformnak a vezérkönyvét birjuk a Taktikában, melynek bevezetésében el van mondva, hogy a katonai szervezet hosszú idő óta el van hanyagolva, úgynyira, hogy a vezérek még a közönséges dolgokat sem értik s szerző éppen a vezérek részére akar egy praktikus kézikönyvet írni, melyből megtanulhatják mindazt, ami a hadvezetéshez szükséges.

Egy szavahihető kor- és szemtanú bizonyítja, hogy ezt a Taktikát maga Herakleios császár írta. Georgios Pisides, az Aja Szofia templom szertárosa, ki saját bevallása szerint Herakleios első perzsa hadjáratára elkísérte s minden bizonnyal az ő legbizalmasabb környezetéhez tartozott,⁸⁵ a császár perzsa hadjáratairól írt költeményében és Herakliasában több ízben is említi, hogy Herakleios taktikai utasításokat írt hadvezérei számára s ebbeli érdemeiért őt a haditudományok paedagogusának nevezi. Hogy ez a tudósítás az eddigi kutatásoknak nem tűnt fel, annak okát Pisides bombasztikus és retorikai sallangokkal túlon-túl felcicomázott dictiójában látom, mely igen alkalmas arra, hogy az előadásának magvát képező száraz tényleket eltakarja és elhomályvosítsa.

Pisides e költeményében nem csupán azt adja tudtul, hogy Herakleios közvetlenül a perzsa hadjáratra való indulása előtt taktikai utasításokat írt hadvezérei számára, hanem egyúttal jellemzi is nagy vonásokban ezt a munkát. E jellemzés⁸⁶ szerint a császár stílusa egyszerű és praktikus volt; szövegében ábrák is voltak a különféle harci alakzatok és mozdulatok jellemzésére; műve megírásához régebbi taktikai munkák adatai alapján széleskörű forrástanulmányokat végzett; munkájából a fővezér, az alvezérek és a katonák részére adott útmutatásokon kívül azt is meg lehetett tanulni, hogy miképen harcolnak az idegen népek, illetve hogyan kell velük szemben harcolni. Mindezek a jellemző vonások teljes mértékben ráillenek a szóbanforgó Taktikára s nincs még egy olyan taktikai mű az egész bizánci irodalomban, amelyre oly mértékben ráillenének, mint éppen erre.

Pisides azt is megmondja, hogy mely időben és milyen körülmények között írta taktikai munkáját Herakleios. Élőadása szerint a császár közvetlenül a perzsa háborúk megindítása előtt, a 621. év telén visszavonult a városon kívül fekvő magányába⁸⁷ s ott teljesen a hadtudományi irodalomnak szentelte magát. Quercius a Pisides költeményeihez írt

⁸⁵ l. de exp. Persica, acr. II. v. 122; III, 151; III, 545; III, 555 ed. Bonn.

⁸⁶ v. ö. de exp. pers. acr. II. v. 58—48; v. 52—65; v. 177—181; Heracl. acr. II. v. 108—140.

⁸⁷ Heracl. acr. II. 108—140.

jegyzeteiben⁸⁸ e magányt a Bizánccal átellenben, az ázsiai parton fekvő Chalkedon városa környékén keresi, hol a bizánci császároknak villaszerű tartózkodási hely állott rendelkezésükre. Sokkal valószínűbb azonban, hogy a főváros közelében ugyan, de valahol az európai parton keresett magának erre a célra alkalmas tartózkodási helyet. E magányában szigorúan elzárkózva a világ elől a 622. év húsvétjáig tartózkodott, vagyis addig az időpontig, melyben elindult hajóival a perzsák elleni hadjáratra.

A Taktika tehát nem egyéb, mint egyik legfontosabb eszköze a perzsa háborúk előkészítésének.⁸⁹ Amint a mű készen volt, seregével egyenesen Kilikiába hajózott s itt több hónapot töltött csapatainak begyakorlásával. A gyakorlatokat maga a császár személyesen vezette s ez alkalommal vitte át az életbe azt, amit ő a pergamenten magányában megalkotott. Azután bizonyára közrebocsátotta Taktikáját tisztjei körében, hogy jobban előkészülhessenek a küszöbön álló komoly háborúra.

A császár titkolódzásának, mellyel munkáját megírta, a költő beható magyarázatát adja. Egyfelől teljesen el akart merülni munkájában s nem akarta, hogy ebben bármi is megzavarja. Másfelől elejét akarta venni annak, hogy az ellenség neszt vegye s még csírájában megsemmisíthesse az ő tervét.

Így megértjük, hogy miért adta ki Herakleios nevének említése nélkül Taktikáját. De volt még egy másik szempont is, mely miatt Herakleios nem fektetett súlyt arra, hogy nevét a Taktika fölé iktassa s amely nagyban hozzájárult ahhoz, hogy később oly gyorsan feledésbe ment az ő szerzősége. Ez pedig a munka stílusa. Olyan nyelven van írva, melyet az archaismusra és purismusra hajló bizánci ízlés sohasem ismert el igazi irodalmi formának. Herakleios maga is érezte, amint a mű előszavából kitűnik, hogy ő műve külső formájával tulajdonkép merényletet követ el a korabeli „magas” stílus ellen s ez egy okkal több volt neki, hogy császári nevét ne illessze oly munka élére, melynek nyelve a közfelfogás szerint nagyon is alantjáró volt. Így következett be az, hogy az irodalmi újjászületés hajnalán Böles Leó császár, bár nagyon jól ismeri és alaposan kiaknázza a Taktikát, semmit sem tud arról, hogy Herakleios volt a szerzője, legalább is egy szóval sem árulja el azt, hogy tudná. Talán, ha tudta volna, még akkor is elhallgatta volna a nelve miatt,

⁸⁸ ed. Bonn. p. 159.

⁸⁹ Az ez ellen Czebe Gyula által (Egy. Phil. Közl. 44 (1917) 125. és k. lk.-on felhozott észrevételek csupán formális természetűek, melvek Georgios Pisides idézett helyeinek másfajta magyarázatát kísérlék meg. Egvébként ő is a VII. sz. elejéről származottnak tekinti e művet.

melyet ő is ép annyira elvetendőnek tartott, mint az a kor, melyben a Taktika keletkezett s igyekszik is tőle telhetőleg új és az irodalom követelményeinek megfelelőbb formába önteni a belőle átvett gondolatokat.

Egy pillantás a mű szerkezetére és tartalmára meggyőzhet bennünket arról, hogy igazi gyakorlati s a mellett gyökeres hadseregreform szellemében készült kézikönyvvvel állunk szemben.

Az egész mű tizenkét részből áll.⁹⁰ Az első részben a hadseregszervezetre vonatkozó elemi tudnivalók vannak közölve. Ezek közt is első helyen a *legfontosabb fegyvernem*, a *lovasság fegyverzete*, valamint a *legfontosabb fegyver*, a *nyíl használata* és a *nyilazásban való képzés* követelményei vannak kiemelve.

A második rész egészben a *lovasság hadirendjével* foglalkozik s aprólékosan tárgyalja a lovas csatarend felállításának módját, alkotó részeit, hadi mozdulatait, biztosítását és segédszemélyzetét.

A harmadik rész a *lovasság zászlóalj harci kiképzését* és begyakorlását tárgyalja.

A negyedik rész a *lesvetés* különféle módjait ismerteti.

Az ötödik rész a *trainnel* foglalkozik.

A hatodik rész a *lovasság felállításának* és *begyakorlásának* különféle módjaival foglalkozik.

A hetedik részben a *hadvezér* teendőiről beszél az ütközet megkezdése előtt.

A nyolcadik rész általános utasításokat foglal magában a *hadvezér* magatartására nézve, főképp a saját katonái irányában.

A kilencedik rész tárgya a *váratlan támadások*, *éjjeli meglepetések*, az *ellenséges területre való becsapások*, a *zsákmányolás*, a *szűk és nehezen járható helyeken való átkelés*, az *ellenség kikémlése*, az *ellenséges kémekek elfogása* és a *velük szemben követendő eljárás*.

A tizedik részben a *várostromról* és a *várvédelemről* szól.

A tizenegyedik részben vannak ismertetve az *idegen népek* hadi szokásai s a velük szemben követendő harcmód. Első helyen foglalkozik a *perzsákkal*, majd az *avarokkal* és *türkökkel*, azután a *frankokkal* és *longobárdokkal*, végül pedig a *szlávokkal* és *antákkal*.

A tizenkettedik és utolsó részben van szó a *vegyes hadirendről*, melyben *lovasság* és *gyalogság* együtt van alkal-

⁹⁰ E mű egyetlen teljes kiadása Scheffer Jánostól származik (Upsala, 1664.) Egyes részeit új kéziratilag anyag felhasználásával közölte Vári Rezső „Leonis imperatoris Tactica“ (Budapest, 1917—22, v. I; II, 1.) kritikai kiadásában.

mazva. Azután következik a *gyalogság* felszerelésének, begyakorlásának és egész taktikájának az összefoglalása.

Már e tartalmi áttekintésből is szembetűnik, hogy mennyivel fontosabbnak tartotta e Taktika szerzője a harcban a lovasságot a gyalogságnál s mennyivel nagyobb súlyt helyezett az előbbinek helyes kiképzésére és megfelelő magatartására, mint az utóbbiéra. Hiszen a mű legnagyobb része kizárólag a lovassággal foglalkozik és annvira beható részletességgel, mely mellett a gyalogságról tett néhány megjegyzés a mű legvégén egészen eltörpül. Hát biz ez nemcsak reform, hanem egyenesen forradalmi lépésnek mutatkozik, ha az alig száz évvel előbb, a VI. sz. közepén keletkezett Anónimos Byzantios⁹¹ művével összehasonlítjuk. Ez utóbbi mű középpontjában még mindig a római császárkor általános hagyományaként a gyalogos phalanx elrendezése, mozdulatai és felfegyverzése áll, mely mellett a lovasság tárgyalása egészen háttérbe szorul, bár az íjjászattal — amint említettük — kénytelen az ügy fontosságához képest külön fejezetben foglalkozni. Meglátszik ezen a munkán, hogy a bizánciak, kiknek számára ez a taktikai mű készült, legnagyobbbrészt gyalogosok voltak a harcban s a lovasság zöme idegenekből került ki, kiknek kiképzése nem a bizánci hadsereg keretein belül történt.

Ha a Herakleios-féle taktikai műnek a lovasság felfegyverzésére vonatkozó utasításait vesszük szemügyre, azt látjuk, hogy szerzője előtt az avar lovasság felszerelése lebegett ideálként s néhány kevésbé lényeges eltérés leszámításával a bizánci lovasságot teljesen olyan hadi felszereléssel óhajtja ellátni, mint amilyen a korabeli avar lovasságé volt. Az általa előírt felszerelés a következő részekből állott:⁹² íjj, íjjtartó és nyíltartó tegez (50—40 nyíllal), hajítódárdák szíjfogantyúval a közepükön s zászlócskákkal a végükön, kard, láncpáncélszerű nyakvédő puha tapintatú vászonba burkolva, vasból készített kézvédők, ére-sisak, vért a lekapcsolható csuklyával, a lovakon homlokvédők és szügyvédők vasból, vagy nemezből. Ezek a fegyverek a sisak és a kézvédők kivételével az avaroknál is előfordulnak, amint ez a Taktika idevonatkozó leírásából kitűnik. Egyébként a bizánci lovasság részére készült előírások során igen gyakran (hajító dárdák, nyakvédők, lovak vértézete, ruházat és sátor) kifejezetten ajánlja az avar minta (κατὰ τὸ τῶν Ἀβάρων σχῆμα) követését. Meg lehet figyelni, hogy ettől a mintától való lényegesebb eltéréseit mindig az a szempont sugallja, hogy katonái nem lesznek elég ügyesek az íjj kezelésében. A nehezen felajzható

⁹¹ ed. Koechly—Rüstow. Griechische Kriegsschriftsteller, II. 42 sk. lk.

⁹² V. ö. Vári, Leonis imp. Tactica I. 98. ets.

s nagy gyakorlottságot kívánó nehéz avar íjját nem minden bizánci lovas tudta feszíteni s erre való tekintettel a császár ismételten hangsúlyozza, hogy kinek-kinek egyéni erejéhez kell mérni az íjját s a fiatalabb és gyakorlatlanabb katonákat könnyebben kezelhető és természetesen kisebb horderejű íjjakkal kell ellátni. Itt eszünkbe jut az, amit az előbb Prokopiosnál⁹³ olvastunk a perzsák könnyebb és a bizánciak nehezebb íjjainak szembeállításáról s újból igazolva láthatjuk, amire már fentebb rámutattunk, hogy a nehezebb íjj a bizánci seregben is többnyire idegenek kezében volt. Herakleios Taktikájából kitűnik, hogy a bizánci lovasság körében sokan voltak olyanok, akik nem tudtak bálni az íjjal. Ezek részére a császár nem is ír elő íjját, csak hajítódárdákat, de egyúttal a pajzs viselését is, ami különben íjjász-lovasságnál az ő előírása szerint sem szerepel a bizánci hadseregben. De negyven éves korig minden bizánci lovasat kényszeríteni kell arra, hogy íjjal fel legyen szerelve, még akkor is, ha kevésbé gyakorlott annak kezelésében. Az ilyenek részére azonban nem szabad erőszakolni a nehéz turáni íjját, hanem meg kell elégedni a könnyebb (perzsa) íjj használatával.

Érdekes nézni, hogy alakul e mellett az egészen turáni mintára szervezett íjjász lovasság mellett a gyalogság fegyverzete.⁹⁴ Herakleios seregéből teljesen eltűnt a régi nehéz, tetőtől talpig vasba burkolt, lándzsás gyalogság. Az ő gyalogsága két részből áll: az egyik hajítódárdát, a másik íjját visel. Az előbbi nagyobb, az utóbbi kisebb pajzsokkal van felszerelve. Vért és lábszárvédő csupán az első kategória részére van előírva, de ezek között is főleg az első és utolsó sorokban állók számára, azaz nem föltétlenül. Mindkét kategória fel van azonban szerelve az előbb említetteken kívül még másfajta távolba ható fegyverekkel is, így a nvilhoz hasonló rövid és könnyű gerelyekkel, melyeket szabad kézből messzire lehetett hajítani, sőt néha parittyákkal is. Itt is gondoskodás történik azokról a gyalogosokról, akik az íjját semmiképen sem tudják kezelni s e helyett rövid hajítódárdákat kapnak, melyek pányvára vannak erősítve, úgy hogy ennél fogva a dobás után mindjárt visszahúzhatók.

Amint látjuk, a gyalogságnál is uralkodik a távolba ható fegyverek használata, a védőfegyverek fokozatosan háttérbe szorulnak s a minimumra csökkennek. Ez nem más, mint a könnyű íjjász lovasság szellemének behatolása a gyalogságba is, oly módon való átalakítása ennek a régi római fegyvernemnek, hogy az pontos megfelelője és kiegészítője legyen az új szellemű könnyű lovasságnak. Ez elmaradhatatlan követ-

⁹³ L. fentebb, 20. l.

⁹⁴ Vári: Leonis imp. Tactica I, 115.

kezménye volt a turáni taktika nagymértékű receptiójának, mely, mint törekvés, a Herakleios-féle hadseregreformban megnyilvánult és amelynek további bizonyosságait láthatjuk akkor, ha megvizsgáljuk a császár azon utasításait, melyeket Taktikájában a bizánci hadsereg szervezetére, felállítására és hadmozdulataira nézve adott.

A lovas csatarend felállításánál a legnyomatékosabban hangsúlyozza a több vonalban való felállítás szükségességét, újból hivatkozva az avarokra és türkökre, kik legfőképen csapataik helyes tagolásának köszönhetik győzelmeiket, illetve hadihelyzetük jobbrafordítását.⁹⁵ A turáni minta itt élesen szembe van állítva a rómaiak (bizánciak) és perzsák azon korbeli gyakorlatával, akik lovasaikat szeretik egy tömegben felállítani s egy lökessel érvényesíteni a harcban. Ezt a szokást a császár tapasztalatlanságnak és vakmerőségnek bélyegzi. Hivatkozik a régi taktikus írókra (Asklepiodotos, Ailianos, Arrianos), mint akik tisztában voltak a többvonalú felállítás előnyeivel, de tanításaikat később elfeledték és nem követték eléggé a gyakorlatban. Ezeknél az íróknál⁹⁶ tényleg találunk utasításokat arra, hogy legelől kell felállítani a nehéz gyalogságot, utána külön csoportban a könnyű gyalogságot, végül leghátul egészen elkülönítve a lovasságot, sőt Arrianos még arról is tud, hogy a könnyű gyalogságot és a lovasságot nem is a nehéz gyalogosok mögé kell felállítani, hanem máshová, a szárnyakra, vagy egy alkalmas helyen, honnan a legcélszerűbben lehet a csata folyamán harcba vetni. Értékes haditapasztalatokból leszűrődő tanulságok voltak ezek, melyeket többé-kevésbé alkalmaztak még a császárkori phalanx-taktika gyakorlatában is ott, ahol különböző fegyvernemek (gyalogság és lovasság) harcoltak együtt. Ott azonban, ahol csak lovasságot alkalmaztak, ezt rendszeren nem tagolva, hanem egy tömegben vetették harcba, (kivéve természetesen az idegen segédcapatokat) egyetlen, de minél nagyobb erejű lökessel akarva elérni gyors sikert. Ez ellen kel ki Herakleios s ezzel szemben rendelí a turáni példákra hivatkozva a lovasságnak is többvonalú tagolását, még pedig három csatarendbe való állítását.

Az első csatarendben három dandár állítandó fel, még pedig úgy, hogy a dandárok üres közökkel legyenek egymástól elválasztva.⁹⁷ Minden dandár három ezredből áll, amennyiben a sereg létszáma megengedi. Az íjjászok a dandárok két oldalán, a hajtódárdások a középén állítandók fel. Előb-

⁹⁵ Vári. Leonis Imp. *Tactica*, II, 1, 5.

⁹⁶ Asklepiodotos VI, 5: p. 152 Koechly Rüstow. Ailianos VII, 4—5: p. 282 K. R. Arrianos u. o.

⁹⁷ Vári i. m. II, 1, 18. és k. lk.

biek inkább a támadásnál (cursorok), utóbbiak inkább a védekezésnél (defensorok) lépnek előtérbe. Az első csatasortól jobbra bizonyos távolságban, de vele egy vonalban, a megkerülők csoportja állítandó fel, mely 1—2 század íjjász lovasból áll. Ezeknek feladata az ellenség balszárnya ellen átkaroló oldaltámadást intézni. Ugyanilyen helyzetben állnak baloldalt az oldaldédők, akik az ellenség részéről jövő átkaroló támadást vannak hivatva felfogni. Számuk kb. 2—3 század.

A második csatarend négy egyenlő részre oszlik, melyeket egy-egy nyíllövésnyi távolság választ el egymástól. Minden résznek az első és utolsó soraiban állanak a legerősebb és legjobban felfegyverzett íjjászok. A köztük levő három üresen hagyott közben egy-egy századnyi összekötő csapat állítandó fel, melynek igen bonyolult rendeltetése van. Egyfelől fenntartják az összeköttetést a második csatarend négy dandára között, másfelől az első csatarend visszavonulása esetén helyet csinálnak annak s nem engedik a második vonalon túl haladni visszafelé, végül pedig az ellenség hátulról való támadása esetén a hátvédőkhöz csatlakozva, azt visszaverik.

A harmadik csatasort a hátvédők alkotják, akik úgy vannak felállítva, hogy a második vonal dandárai mögött jobbról és balról egy-egy nyíllövésnyi távolságra hátrafelé áll egy-egy század.

A csatarenden kívül vannak felállítva a lescapatok, még pedig egy jobbról, egy balról, kb. 3—4 század erősségekben. Ezeknek feladata egyfelől az ellenség részéről jövő lesztámadást elhárítani, másfelől viszont lesből támadni váratlanul az ellenségre. Ezeket a lescapatokat, valamint a cursorokat legcélszerűbb idegenekből (értsd: turániakból) alkotni, akik e mozdulatokban gyakorlottabbak.

Nem szükséges hangsúlyoznunk, hogy a lovas hadsereg ilyenén felállítása egészen elütt mindattól, amit idevonatkozólag a régebbi taktikusokból és csataleírásokból tudunk a római, illetve bizánci hadsereg kebelében.

A tömeges fellépés helyébe a csapatrészek szerinti operáció lép. A tömör phalanx eltűnik s felcserélődik a hármas csatarenddel, mely első tekintetre úgy tűnik fel, mintha a régi római legio acies triplexének újjászületése lenne. De más a fegyvernem és más az az egész taktikai szellem, amely Herakleios hármas csatavonalát átjárja. Főcélja ennek a felállításnak a hatásos védekezés olyan ellenséges lovassággal szemben, mely nemcsak a frontban, hanem oldalban és hátban is szeret támadni és érti a cselet és meglepéseket, másfelől a hasonló módszerekkel véghez vitt ellentámadás. Róviden összefoglalva: *a veszedelmes turáni taktika elhárítása*

és ellensúlyozása annak szellemében alkotja a magvát és alap gondolatát a császár egész taktikai reformjának. E gondolatnak a gyakorlatban való keresztülvitele kétségkívül jobban sikerült a védekezésnél, mint a támadásnál. A megkerülő és lesbe kiküldött csapatok csekélyebb száma s schematikus felállítása inkább csak jelzi a császár jószándékát a turániak támadó módszereinek utánzására, de a valóságban messze mögötte marad annak a koncepciónak, mely az átkaroló és lescsapatok számát, erejét és alkalmazási helyét sohasem schematizálta, hanem mindig a pillanatnyi hadi helyzet és a terepviszonyok szerint esetről-esetre szabta meg s néha éppen a sereg zömével hajtotta végre a meglepő oldal- és hát-támadásokat.

A császár minden jóakarata ellenére, hogy a turáni taktikát teljesen bevezesse lovashadseregébe, kénytelen volt megalkudni a helyzettel s számot vetni azzal, hogy lovasai nem mind íjjászok s akik íjjászok, azok sem mind egyformán értenek e fegyver kezeléséhez. Seregének csak a kisebbik része bírta a nagy ügyességet és gyakorlottságot föltételező turáni taktikát, a nagyobbik rész csak törekedett erre, vagy megrekedt a félúton. A legnehezebb taktikai feladatot teljesítők (cursorok, lesvetők) többnyire az idegenek köréből kerülnek ki.⁹⁸

A különböző fegyvernemek együttes alkalmazásánál, vagyis az u. n. vegyes csatarendnél is megérzik, hogy mennyire a legfontosabb szempontnak tartotta a császár az oldal- és háttámadások elhárítását.⁹⁹ Ezért rendeli a lovasságnak a gyalogság két oldalában, a szárnyakon való felállítását, természetesen kellően tagolva úgy, hogy a legvitézebb és legjobban felszerelt lovas csapatok a csatarend legszélére kerüljenek. Egyik és pedig nem csekély részét a lovasságnak, mint háttvédet, a csatavonal mögött a train fedezésére s a hátbatámadások elhárítására kell alkalmazni. Hasonlóképpen a könnyű fegyverzetű gyalogságot is vagy közvetlenül a nehéz gyalogság mögött, vagy annak oldalában kell felállítani. még pedig néha, ha bőven van belőlük, egy részüket lehet a lovasságon kívül, annak külső szárnya védelmére is vezényelni. Ez utóbbi intézkedésből az látszik, hogy a császár nem bízott föltétlenül lovassága önmagát biztosító képességeiben.

Világosan látjuk tehát, hogy mindazok a reformok, melyekkel Herakleios a bizánci hadsereg taktikáját át akarta alakítani, mint amilyenek az íjjász lovasságnak főfegyvernemmé tétele s a gyalogságnak is az egész vonalon távolba

⁹⁸ Vári I. m. II, 1. 55.

⁹⁹ Vári I. 169 sk. lk.

ható fegyverekkel való felszerelése, a jobban tagolt és mozgékony hadirend, a terület kihasználása, a lesvetés és meglepés, alapjukban véve a turáni (türk-avar) taktika szem előtt tartásával készültek. Ezeknek a reformoknak a keresztülvitelével igyekezett csinálni Herakleios a régi merev, nehézkes és egyoldalú taktikával harcoló lovasságból egy változatosabbban és gyorsabban operáló, a körülményekhez jobban alkalmazkodó sereget. Reformja a perzsákkal szemben teljes sikerrel járt. Hat évig tartó háborúban (622—28) teljesen megtörte a perzsák hatalmát, még pedig úgy, hogy ezek végleg megszűnnek számbavehető tényezők lenni a bizánci császárság szomszédságában. Tudjuk, hogy a perzsák is csak félig-meddig haladtak előre a turáni taktika receptiójában. Íjjász lovasaik csak a könnyebb és kevésbé hatásos, u. n. perzsa íjjakat tudták feszíteni s a nyílazásban is ragaszkodtak a régi állóharcserű taktikához s az egyvonalú felállításhoz. Herakleios fentebb ismertetett reformjai ezen a színvonalon mindenesetre fennebb emelték a bizánci hadsereget, ha nem is érték utól a maga teljességében a turáni mintát. Sokat megmagyaráz a perzsákon aratott győzelmeiből az is, hogy a kazárok, akik ekkor már a Kaukázus felett laktak, igen gyakran segítették őt ezen háborúiban.¹⁰⁰ Pár évvel később azonban Herakleios seregei sorozatos vereségeket szenvedtek az araboktól Szíriában, Palestinában, Mesopotamiában és Perzsiában. Ezek a győzelmek bizonyítják, hogy az arabok, akik szintén a lovasíjjász taktika szerint harcoltak, e taktika alkalmazásában erősebbek voltak a perzsáknál. De másfelől azt is, hogy a kazár segítség a bizánciak részére az arabokkal szemben elmaradt, kiknek mindezekon fölül nagy előnyük volt még az is, hogy az ezen időtájt keletkezett mohamedánizmus által frissen fanatizált tömegeket tudtak harcba vetni a bizánciak ellen.

Az arabok néhány évtized alatt elfoglalták a bizánciak összes keleti és déli tartományait. Bizánc azonban a VIII. és IX. sz.-ban vívott nehéz küzdelmeiben határt tudott szabni az arab támadás pusztító előnyomulásának s meg tudta védelmezni létét ezzel szemben. A leghalálosabb csapás, t. i. Bizánc ostroma elhárításában (717-ben) kétségkívül igen jelentékeny szerepet játszott az, hogy ez alkalommal egy másik turáni eredetű nép, a bolgárok jöttek a bizánciak segítségére s hátbatámadva a Bizáncot körülzáró ostromgyűrűt, kényszerítették az arabokat az ostrom abbahagyására.¹⁰¹

Hogy milyen volt a bizánci hadsereg fegyverzete és taktikája ezen századok alatt, arra egykorú taktikai munkák

¹⁰⁰ V. ö. Bury, *History of the later Roman Empire* (1889) II, 252 sk. lk.

¹⁰¹ V. ö. Bury, *History of the later Roman Empire* (1889) II, 404.

hiányában csak Bölcs Leó császárnak a IX. század végén keletkezett Taktikájából vonhatunk visszamenőleg következtetéseket. Ezek a visszakövetkeztetések egészen jogosak, mert a Leó-féle Taktika nem egy gyökeres hadseregreform jegyében született meg, hanem a korabeli hadviselés tényleges állapotának rajzát kívánja adni, illetve ezen csak annyi módosítást akar végrehajtani, amennyi szükséges a gyakorlatban már kipróbált taktikai elvek sikeres végrehajtására, illetve az e tekintetben a praxisban mutatkozó hiánvoknak a pótlására. S ha ilyen alapfelfogás mellett Leó megteheti azt, hogy a Herakleios-féle Taktika utasításait csekély változtatással csaknem szószerint átveszi a maga munkájába úgy, hogy műve alapját és gerincét véges-végig ez a Taktika alkotja, akkor ebből bátran következtethetünk arra, hogy a bizánci hadseregben a VII. sz. elején Herakleios császár által végrehajtott hadseregreform lényegében változatlanul élt tovább a VIII. és IX. századokban is, a bizánci taktika tehát ezen idő alatt mélyrehatóbb változásokon nem ment keresztül.

Az alapelvek érintetlen fenntartása mellett mégis a részletekben van némi különbség közte és Herakleios között, ami igen érdekes és jellemző. Az az ingadozás, mely a turáni mintához való erős ragaszkodás ellenére is megfigyelhető Herakleiosnál a régi (császárkori) római nehéz lovasság példájának imitt-amott kényszerű követésében. Leónál még erősebben jelentkezik s az ő elhajlása a római hagyomány felé még nagyobb. Ez egyformán megfigyelhető a közelharc fegyvereinek és a védőfegyvereknek a szaporításánál.

Leó ugyanis a kard mellett ajánlja lovasságának az övön csüngő, egyélű nagy kés viselését, valamint a szekerce használatát, amely kétségkívül meg volt a régi római nehéz lovasságnál is.¹⁰² A közelharcra alkalmas fegyverek eme bősége arra enged következtetni, hogy Leó nem fordított kisebb gondot a kézi tusakodásra, mint a nyilazásra és kopjavetésre. Innen van az, hogy nagyobb fontosságot tulajdonít a lovas és ló védőfegyverekkel való ellátásának is, mint Herakleios. Ő már megengedhetőnek tartja és ajánlja a nehéz páncél és a lábszárvédők viselését, a lovaknál pedig javasolja, hogy ne csupán mellső, azaz az ellenséggel szembeeső részüket, hanem oldalukat és hasukat is lássák el takaróval. Mindezek a nehéz fegyverzetű és kézi tusára berendezett lovasság kellékei.

Ebből azonban korántsem szabad azt a következtetést levonnunk, hogy ő talán elődjénél kevesebb súlyt vet a távolba ható fegyverekre. Ellenkezőleg, elődjéhez hasonló nyo-

¹⁰² Vári, i. m. I. 99 sk. lk. v. ö. Arrianos II, 14. K. R: I: Bölcs Leó Taktikájának hitelessége magyar történeti szempontból c. értekezésem (Bp. Akadémia 1915) 85. l.

matékkal emeli ki a nyíl nagy fontosságát s erősen fájjalja, hogy ezt a fegyvert a bizánci hadseregben annyira elhanyagolták.¹⁰³ A legtöbb csatavesztést egyenesen ennek a körülménynek tulajdonítja. Éppen ezért ő is — ép úgy, mint Herakleios — 40 éves korig a lovasság minden katonájára nézve kötelezővé teszi a nyílazás elsajátítását. De nyilván, mert ő sem bízott abban, hogy katonái sokra fogják vinni a lóhátról való nyílzásban, ajánlja a kopják mellett a rövid gerelyek (*ῥιπίδια*) használatát, amelyeket távolabbról is lehetett hajítani s ezért némileg pótolhatták a nyíllakat.¹⁰⁴

Amint látjuk, azok a reformok, melyekkel Herakleios a bizánci lovasságot teljesen át akarta alakítani a kitünő idegen minta szerint, nem tudtak teljes mértékben gyökeret verni a gyakorlatban. A régi hagyományok és a megszokás sokkal erősebben tartották békóikban a bizánciakat, semhogy ilyen, az ő életmódjuktól és szokásaiktól elütő harcmódhoz teljesen hozzá tudtak volna simulni. Ezzel a körülménnyel vet számot Leó s innen magyarázható, hogy ő elődjénél még több engedményeket tett és kénytelen tenni katonái hajlamának, mely őket a régi nehéz lovasság felé vonzotta. A sereg felállításánál és taktikai mozdulatainál azonban változatlanul fenntartja elődjének a turáni taktika szelleméből fakadó, már ismertetett utasításait, melyek oly jellegzetes különbséget tesznek a bizánci hadsereg és a régi római császárkori phalanx egész taktikája között.

Ha most egy összefoglaló pillantást vetünk a görög és római hadügynek az előzőkben kifejtett evolúciójára, akkor valóban igazolva látjuk a bevezetőleg előrebocsátott tételt. Az a mozgékonyra és meglepésre alapított hadi taktika, mely a nyílzásnak a lovaglással való egyesítésén nyugodott s melynek megalapítói és felülmulhatatlan mesterei a turáni kultúrkörhöz tartozó népek voltak, lassú és szívós küzdelem után teljesen háttérbe szorította a perzsák, görögök és rómaiak közelre ható fegyverekkel folytatott, nehézkes és állóharcszerű harcmódorát s az ókor végéig terjedő idő alatt teljesen átalakította eme vezető kultúrnépek egész hadviselési rendszerét. A skythák, párthusok, húnok és avarok ellenállhatatlan fegyverein keresztül a turáni hadi művészet győzelmesen vonult be Európába és Elő-Ázsiába s ott mély és tartós hatású tényezőjévé vált a népek életének. Az így keletkezett új hadirend és taktika megmaradt iránvadó tényezőnek a középkor folyamán is. Amint láttuk, Európa keletén a bizánci császárság tűzte ki ideáljául ennek a taktikának a követését s valósított meg belőle a gyakorlatban annyit, amennyire körülményeinél fogva csak képes volt.

¹⁰³ Vári i. m. I. 105.

¹⁰⁴ Vári i. m. I. 104.

Egy tekintet a nyugatrómai császárság, illetve az ennek örökébe lépő kelta és germán népek hadügyi viszonyaira, meggyőzhet bennünket arról, hogy a fejlődés ott is analog módon történt. A romanizált kelták és germánok a középkor első felében, bár kissé lassúbb tempóban, de ép oly fokozatos előhaladással, mint a bizánciak, alkalmazkodnak hozzá a turáni hadrendszerhez, melyet részben római közvetítéssel, részben a húnokkal, avarokkal és magyarokkal való közvetlen érintkezésből ismertek meg.

Láttuk a megelőzőkben, hogy milyen alárendelt szerepe volt a régi germánoknál a lovasságnak. Erősebb, önálló taktikai értékű lovasság azon germán törzseknél jelenik meg először, melyek húzamosabb ideig éltek a turániak szomszédságában s állottak azok hatása alatt. Így a gótok és vandálok, kiket a hún áradat vetett Európa keletéről nyugatra, már lovas csatákat vívnak a rómaiakkal s nem egyszer legyőzik őket.¹⁰⁵ A gót nehéz lovasság (páncélosan és dárdákkal) a K. u. IV. században mintaszerűnek tünt fel a rómaiak előtt.¹⁰⁶ Könnyű íjjászlovasságuk azonban nem volt; íjjászaik gyalogosan és páncélosan harcolnak. Nyilván nem volt annyi idejük a hún példa teljes elsajátítására, mint pl. az alánoknak, akik időszámításunk kezdetén még csak hajítódárdás lovasok, de századokig éltek beékelődve a turániak közé s a VI. sz.-ban már pompás íjjász-lovasságuk van.¹⁰⁷ A frankok, bár egyik törzsiükéről, a batávokról az ókori írók úgy emlékeznek meg, mint kitünő lovasokról,¹⁰⁸ átlag mégis inkább gyalogcsapatokat alkotnak. A bizánciaknak a VI. sz.-ban Itáliában a gótokkal vívott háborújába olyan sereggel avatkoznak be, mely legnagyobb részben gyalogosokból áll, lovasságuk kicsiny s csak a közelharcra van felfegyverezve.¹⁰⁹

Nagyobb számú lovasságot a frankoknál csak a VII. sz.-tól kezdve találunk, amikor kiváló erejű lovasnépekkel, avarokkal és arabokkal kerülnek szembe. Martell Károlynak az arabokkal s Nagy Károlynak az avarokkal vívott győzelmes csatái már nem sikerülhettek volna jelentékeny számú lovasság nélkül, ámbár minden jel arra vall, hogy a frank sereg zöme ekkor is gyalogosokból állott.¹¹⁰ A frankok mégis abban megelőzték az összes germán törzseket, hogy tudtak íjjász lovasságot is alkotni, nem ugyan a könnyű fegyverzetű turáni formájában, hanem erősen vértézve és sisakkal.

¹⁰⁵ Prokopios de bello Gothico I. 27, 27 et passim.

¹⁰⁶ Vegetius I. 20.

¹⁰⁷ Prokopios de bell. Goth. IV, 8, 34.

¹⁰⁸ Tacit. Hist. 4. 17.

¹⁰⁹ Prokopios de bell. Goth. II, 25, 2.

¹¹⁰ Erben, Zur Gesch. d. karoling. Heerwesens, Hist. Zeitschrift 101, 524.

mint a bizánciak. Lovasságuk más része nehéz fegyverzetű, lándzsás lovasság volt. Gyalogosaik egy részét is íjjakkal szerelték fel.¹¹¹ A frankok tehát, ha kissé később is, de eljutottak körülbelül arra a fokra a lovashadsereg fejlesztésében, melyen a bizánciak állottak. Kaphattak ösztönzést ehhez maguktól a bizánciaktól is, hiszen az itáliai harctereken nem egyszer találkoztak velük, de kétségtelen, hogy az avarokkal vívott harcaik sem suhantak el nyom nélkül fölöttük.

Az előbbieken rá mutattunk arra, hogy a bizánci hadügy a VII. században egyenesen avar hatás alatt fejlődik. Nem kevésbé kellett éreznie ezt a hatást a frank hadügynek is, akár közvetlenül az avarok részéről, akár közvetve a bizánciakon keresztül érvényesült.

A longobárd hadsereg taktikáját a bizánci írók azonosnak tüntetik fel a frankokéval; hadseregük főleg nehéz fegyverzetű lovasságból állott.¹¹² A frankok már a magyaroknak mai hazájukban való megtelepedése előtt teljesen áttértek a lovas hadseregre. Kopasz Károly 864. évben kelt dekrétuma minden katonáját lovon szólítja harcba a normannok ellen.¹¹³ Itt csábítólag kínálkozik az a föltevés, amit némely hadtörténeti írók hajlandók is tényként elfogadni, hogy a magyar mellett főleg normann hatásra történt volna a frankoknak teljes áttérése a lovas hadseregre.¹¹⁴ Ez csak annyiban állhat meg, hogy a normann veszély valóban ösztönözhetette őket hadseregük harci értékének emelésére. A mintát a reformhoz azonban kétségkívül nem a normannoktól vették, mert a normann hadsereg csak részben volt lovas, más része gyalogos maradt s lovasaik sem tudták soha az íjjat feszíteni, ezt a munkát a gyalogosoknak engedték át. Lovas taktikájukban is mereven ragaszkodtak a régi phalanxszerű, egyvonalú felállításhoz, bár abban a korban Európában már sokféle ismert volt a turáni eredetű, mélység szerint való tagolása a harc vonalnak.¹¹⁵

Ha meggondoljuk azt, hogy a magyarok egy portyázó különítménye már 862-ben megfordult Reims körül,¹¹⁶ akkor Kopasz Károly említett rendelkezésének főrugójául sokkal inkább kell ennek a tisztán lovasokból álló magyar csapatnak a támadását elfogadnunk, mint a lovasságot gyalogsággal elegyítő s lovasságában is inkább gyalogos szellemben

¹¹¹ Jähns, Geschichte des Kriegswesens 526 sk. lk.

¹¹² V. ö. a Herakleios-féle Taktika XI. fejezetét.

¹¹³ Kar. II. edict. Pist. a. 864. MGH. L. 494. „Ut pagenses Franci qui caballos habent vel habere possent, cum suis comitibus in hostem pergant“.

¹¹⁴ Köhler, die Entwicklung des Kriegswesens III, 1, 25.

¹¹⁵ Köhler i. m. III, 2, 278 sk. lk.

¹¹⁶ Annales Bertiniani, Magy. Honf. Kútfői 288. l.

harcoló normannokét. Különben Kopasz Károly hadsereg-reformja csak szükségszerű betetőzése volt annak a meroving és karoling korszakon át szakadatlanul előretörő folyamatnak, mely a lovasságnak a frank hadsereg kötelékében egyre nagyobb teret engedett, hogy a tisztán lovas seregekkel támadó avaroknak, araboknak és magyaroknak annál sikeresebben tudjon ellenállni.

Legkésőbbben történt a gyalogságról lovasságra való átérés a németeknél, azaz a bajoroknál, sváboknál és szászoknál. Gyermeke Lajosnak az a serege, melyet a magyarok a 907.-i pozsony-ennsburgi csatákban tönkrevettek, még legnagyobb részben gyalogosokból állott, akik a tábori sáncok, hajók és erdőségek védelme alatt kerestek menedéket a magyarok támadásai ellen s bár ők voltak a támadók, mégis teljesen védekező szellemben viselkedtek velük szemben.¹¹⁷ De néhány évtized múlva, a merseburgi és augsburgi ütközetekben, már tisztán lovasokból álló seregekkel lépnek fel, ők támadnak és győznek a rettegett ellenséggel szemben.¹¹⁸

Rövid idő alatt igen nagy átalakuláson kellett átmenni a német hadseregnek s ha valakinek meg kétségei volnának az iránt, hogy ehhez a gyökeres hadseregreformhoz a lökést és a mintát a magyarok szolgáltatták, ezeket a kétségeket teljesen eloszlathatja a szász Widukind félre nem érthető nyilatkozata¹¹⁹ arról, hogy Henrik király a merseburgi csata előtt kilenc évig készítette elő seregét alkalmas reformokkal a magyarok elleni harcra. Erről a Henrikről egyébként is¹²⁰ tudjuk, hogy ő volt az, aki a gyalogságot a német törzsek hadseregében teljesen megszüntette s Merseburgnál tisztán lovas sereggel állt ki a magyarokkal szemben. Ez a sereg páncélos és lándzsás nehéz lovasság volt íjjak nélkül, ez utóbbi fegyvert a németek még a gyalogságnál is ritkán használták. A németek tehát sohasem jutottak el odáig, hogy a turáni taktikát a maga teljességében átültessék, mégis azt kell mondanunk, hogy Henrik hatalmas lépéssel vitte előbbre a német hadügyet a turáni taktika irányában. Nagy dolog volt már magában véve az összes harcosoknak lóra ültetése is olyan hadseregben, melyben a nehéz gyalogság volt a főfegyvernem.

Henrik a thüringiaikból egy könnyebb fegyverzetű lovascsapatot is szervezett, melyet egészen a turáni taktika szelle-

¹¹⁷ Dümmler GOR III² 548. Breit, A magyar nemzet hadtörténelme. II. r. 28. l.

¹¹⁸ Widukind, Res gestae Saxonicae I, 38; III, 44. rec. Kehr (MGH. SS. III, 454, 458), v. ö. Köhler i. m. III, 2, 279.

¹¹⁹ L. i. m. I, 35 Kehr, (MGH. SS. III, 452), v. ö. Szabó Károly, A magyar vezérek kora 191. l.

¹²⁰ V. ö. Waitz, Heinrich I., 391. Köhler, i. m. III. 2. 279.

mében gyakorolt be a gyors támadást követő színleges visszavonulásra s az üldöző magyaroknak kelepcébe csalására. Megtalálta ezenkívül a lándzsás lovasság legcélszerűbb védekezési formáját az íjjász lovassággal szemben, midőn a távolból jövő nyíllakat lassan és zárt sorokban nyomulva előre katonái pajzsaival hárította el, de közel érkezve az ellenséghez, rögtön rohamtámadásba ment át s kézitusára terelte át a harcot, melyben ő fölényben volt és győzött.¹²¹

Fia, Ottó még tovább fejlesztette ezt a taktikát, a végletekig vitte az erős támadó szellemet a szívós üldözéssel és az ellenfél megsemmisítésének végső hadicélul való kitűzésével, amint ezt a 955.-i augsburgi ütközet alkalmával bebizonyította. Amidőn ezt tette, csak a turáni taktika legjellemzőbb elemeit ültette át a német talajra minden előfeltételeikkel együtt, mint amilyenek a sereg célszerű tagolása, a terepakadályok kihasználása és a meglepő hadmozdulatok alkalmazása. Ezek a nagyjelentőségű reformok a német hadseregben magyar hatás alatt mentek végbe. Az a félszázados küzdelem, melyet a németek a pozsonytól az augsburgi csatáig folytattak a magyarokkal, adta nekik az ösztönzést, a tanulságokat s egyúttal a próbát is az említett újítások keresztülviteléhez.

A VII—X. századig terjedő időszakban tehát a nyugat-európai hadügy is mélyreható átalakuláson megy át a turáni taktika szellemében. Avar, arab és bizánci hatások együttesen formálják a frank és longobárd hadügyet, melynek végső kifejlődéséhez a lökést a magyarok adják meg. Közvetlen magyar hatás alatt megy végbe a német törzsek hadsereg-reformja. A magyar befolyás alól még a normannok sem vonhatták ki magukat, akik még Lebediában és Etelközben érintkeztek a magyarokkal. A normann fegyverek díszítésén gyakran ugyanazokat a művészi motívumokat szemlélhetjük, mint az ősmagyarokén¹²² s ha a normannok a szászokkal együtt az összes germánok közül a legszívósabban kitartottak az ősgermán hagyomány mellett annyiban, hogy seregük egy részét végig gyalogosan állították ki, viszont félelmetes támadó szellemű lovasságuk kifejlesztésében nem kevesebb részüik van a levediai magyaroknak, mint amennyi volt a hunoknak a gót és vandál lovasság tökéletesítésében.

A Kr. u. X. században tehát egy nagyjelentőségű, majdnem két évezredre terjedő kulturális folyamat nvert teljes betetőzést, melynek egyik végpontjában a skythák, másikban a honfoglaló magyarok állanak. Ezen idő alatt azok a

¹²¹ Lindprand, Antap. II. 31. rec. Becker.

¹²² Paulsen, Magyarországi viking leletek (Archaeol. Hungarica XII. k.) Bp. 1955. Fettich, A levediai magyarság a régészet megvilágításában. Századok 57 (1955), 250 sk. lk.

nomád lovas-íjjász népek, kiket mi egységes kultúrájukról turániaknak szeretünk nevezni, fokozatosan átadták a maguk sajátlagos hadászati kultúrájának értékesebb elemeit Előázsia és Európa összes, más kultúrkörökhöz tartozó népeinek s ezzel gyökeresen átalakították az ó- és középkori hadviselést. Azok után a kulturális átáramlások után, melyekkel az egyiptomi és előázsiai kultúrák megtermékenyítették az ókori görög-római művelődést s azután a korszakalkotó újjáteremtés után, mellyel a Kelet Európa és az európai eredetű kultúrák számára a kereszténységben egy új világvallást adott, a turáni hadi művészet átültetése volt az utolsó nagy adomány, amellyel a Kelet az európai civilizációt megajándékozta.

Dr. Darkó Jenő.